

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ ЖАНА
И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д.13. 11. 022 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК 371. 3:372. 882(575.2) (043.3)**

САКИЕВА САЙИПЖАМАЛ САЛАЙДИНОВНА

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ АДАБИЙ ОКУУГА ҮЙРӨТҮҮНҮН
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**13. 00. 02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен
методикасы (кыргыз адабияты)**

**Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
а в т о р е ф е р а т ы**

Бишкек – 2013

Диссертациялык иш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Ишекеев Назаркул

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, доцент
Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич

педагогика илимдеринин доктору, профессор
Сманов Бактияр Өрисбай уулу
(Казахстан)

педагогика илимдеринин доктору, доцент
Алимбеков Акматалы

Жетектөөчү мекеме: С.Наматов атындагы Нарын мамлекеттик университети, педагогика жана окутуунун технологиялары кафедрасы
Дареги: Нарын шаары, С.Орозбак көчөсү, 47

Диссертациялык иш 2013-жылдын 26-мартында 14.00дө Кыргыз билим берүү академиясынын жана И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин алдындагы педагогика илиминин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д.13.11.022 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720026, Бишкек шаары, Эркиндик гүлбагы, 25

Диссертациялык иш менен Кыргыз билим берүү академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720040, Бишкек шаары, Эркиндик гүлбагы, 25

Автореферат 2013-жылдын 26-февралында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин доктору, профессор

Добаев К.Д.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Башталгыч мектепте жаш муундарга кылымдар бою калыптанып калган, муундан-муунга өтүп келе жаткан сөз өнөрүн, төкмөлүгүн, чечендигин окуп-үйрөнүү дайыма актуалдуу проблема катары күн тартибинде турат. Жаш муундарга сөз өнөрүн үйрөтүү, аны окутуу жана тарбия процессинде кеңири пайдалануу, аларды педагогикалык, психологиялык, методикалык жактан терең изилдөө, ал боюнча илимий ойлорду, жоболорду иретке келтирүү, башталгыч класста адабий окуу предметинин алкагында жүргүзүлөт. Адабий окууга үйрөтүү прикладдык илимдердин катарына кирип, практикалык тапшырмаларды чечүүгө багытталган. Демек, бул боюнча методикалык көрсөтмөлөрдү иштөөгө мугалим менен окуучу үчүн окуу процессинде зарыл болгон конкреттүү материалдарды иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыгат.

Инсандын коомдогу аракети, анын жетилишине тарбиянын жана билим берүүнүн таасири дүйнөлүк педагог-психологдордун (Э.Берн, Р.Берис, У.Глассер, З.Фрейд, К.Юнг ж.б.), советтик, орус (Ю.К.Бабанский, Е.В.Бондаревская, Б.З.Вульф, Л.С.Выготский, Б.С.Гершунский, Л.В.Занков, И.Я.Лернер, В.А.Кан-Калик, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Л.И.Новиков, М.Н.Скаткин, В.А.Сластенин, Н.Е.Щурков, И.Ф.Харламов ж.б.) эмгектеринде илимий жактан терең изилденди.

Адабий билим берүүнүн илимий-теориялык, илимий-педагогикалык жалпы концепциялары орус адабиятын окутуунун теориялык жана методикалык изилдөөлөрү аркылуу орус окумуштуу-методисттеринин (Л.С.Айзерман, Ф.И.Буслаев, Г.И.Беленьский, В.И.Водовозов, В.В.Голубков, В.А.Горецкий, Н.И.Кудряшев, Т.Ф.Курдюмова, А.А.Липаев, В.Г.Марацман, Н.Л.Молдавская, В.А.Никольский, В.П.Острогорский, М.А.Рыбникова, Я.А.Роткович, В.А.Стоюнин, М.И.Оморорова, Т.Г.Рамзаева, Н.Н.Светловская ж.б.) эмгектеринен улам тараганын эске алууга тийишпи. Ал эми адабий окууга үйрөтүүнүн андан ары өнүктүрүлүшү кыргыз окумуштуу-методисттеринин (Т.Саманчин, К.К.Сартбаев, А.Осмонкулов, С.Турусбеков, К.Сартбаев, К.Иманалиев, Б.Алымов, Н.Ишекеев, А.Токтомаматов, С.Рысбаев, А.Муратов, А.Турдугулов ж.б.) эмгектери методологиялык негиз катары алынуу менен жергиликтүү шарттарга жана улуттук адабиятка, улуттук педагогикага ылайык пайдаланылды. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүү боюнча эмгектер жазылды, китептер чыкты, изилдөөлөр жүргүзүлдү (С.Турусбеков, К.Сартбаев, Б.Рысбекова, Х.Дөталиев, А.Токтомаматов, С.Рысбаев ж.б.).

Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүү системага салынып, бул курактагы балдарга адабий окууга үйрөтүү атайын изилдөөнүн объектисине айланып, өз алдынча илим катары түптөлүп, калыптанып калганы белгилүү. Я.А.Коменскийдин, И.Г.Песталочинин, К.Д.Ушинскийдин, анын шакирттери Н.А.Корф, Н.Ф.Бунаков, Д.И.Тихомиров, Д.Д.Семенов, В.А.Флеров, Ц.П.Балталов, В.П.Вахтеровдун, советтик окумуштуулар Е.А.Адамович, Т.В.Завадская,

А.И.Елкина, Н.П.Каноныкин, С.П.Редозубов, Н.С.Рождественский, Н.Н.Шепетова, Н.А.Шербакова, В.И.Яковлева, М.С.Васильева, В.Г.Горецкий, К.Т.Голенкина, Л.А.Горбушина, М.И.Оморокова, Е.А.Никитина, М.Р.Львов, Т.Г.Рамзаева, Н.Н.Светловская, Р.Н.Бунеев, Е.В.Бунеева, В.А.Лазарева, О.В. Джежелей, Л.А.Ефросинина ж.б. лардын эмгектеринде башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн практикасы жалпылаштырылган.

Кыргыз башталгыч мектептеринде адабий окууга үйрөтүү боюнча бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөндүгү маалым. Башталгыч класста түшүндүрүп окутуу аркылуу баланын кебин (речин) өстүрүү (С.Турусбеков, 1962), эне тилин окутууну өркүндөтүүдө сөздүк жумуштарды системалуу жүргүзүү (Х.Дөталиев, 1967), адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздерине (А.Токтомаматов, 1995) арналган изилдөөлөр жүргүзүлдү. Бул изилдөөлөр практикада түздөн-түз окуучунун кебин өстүрүүгө арналгандыгын белгилөөгө болот. Бирок, жалпысынан, булар башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн бул же тигил проблемаларын, фрагменталдык багыттарын изилдөөгө алганы менен адабий окууга үйрөтүү процессинин жалпы педагогикалык негиздерин окуп-үйрөнүүгө негизделген эмес. Биздин диссертацияда башталгыч класста адабий окууга үйрөтүүнүн негиздери, адабий билим берүүнүн багыттары, адабий окууда интеграциялап окутуунун методикалык негиздери иштелип чыкты жана илимий-педагогикалык апробациядан өткөрүлдү.

Көркөм текст окуучунун сөз корун байытуунун, байланыштуу кебин өстүрүүнүн, окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун бирден-бир каражаты экендиги талашсыз. Ушул эле учурда текст окууда окуучунун негизги ойду бөлүп көрсөтүп, окуганын бөлүктөргө ажыратып план түзүү, көркөм каражаттарына талдоо жасай билүү, текстти өзгөртүп кайра түзүү, өз алдынча чыгарма жаратуу ишмердүүлүгү андан ары өсөт. Адабий окуу сабагында талдоого алынган текст менен жаңы чыгарманын ортосундагы байланышты аныктоо, чыгарманын мазмунун түшүнүү, биргелешип иштөө, орток чыгармачылык байланышты түзүү, булардын баары – окуучунун адабий билим алуусуна көмөк берет. Ошону менен бирге, китеп окуу ишмердүүлүгүнүн калыптануусуна, өз алдынча китеп окууга болгон мотивациянын өнүгүүсүнө, кыргыз элинин муундан-муунга калган кепкордук салтын, сөз өнөрүн өздөштүрүүгө, чыгармадагы каармандардын образдарынын тарбиялык маанисине таасирленүүгө, өз алдынча иштөөсүн бекемдөөгө алгылыктуу салымын кошот.

Ошентсе да, бүгүнкү күндө башталгыч класстарда адабий окуу сабагын өркүндөтүүдө бир катар өксүктөр жок эмес, тактап айтканда:

а) адабий окууга үйрөтүүдө окуу китептери башкы фигура болуп эсептелсе да, алардын заманбап окутуу ыкмаларына шайкеш келбей, өркүндөтүүнүн өбөлгөлөрүнүн иштелип чыкпай жатышы;

б) адабий окууга үйрөтүүнүн ишмердүүлүккө багытталган технологиясынын республикабыздын мектептеринде кенен практикаланбай жатышы;

в) адабий окууга үйрөтүү методикасынын ар тараптуу иштелип чыга электиги жана анын келечектүү концепциясынын алиге жоктугу.

Мына ушул проблемаларды учурдун талаптарына жараша илимий-педагогикалык, методикалык негизде **чечүүнүн** зарылдыгы – биздин изилдөөбүздүн актуалдуулугун тастыктайт. Ошого негизденип, кыргыз башталгыч мектептерде адабий окууга үйрөтүүнүн, аны педагогикалык, илимий-теориялык, дидактикалык, прикладдык жана методикалык жактан өркүндөтүүнүн негиздерин иштеп чыгуу, ал аркылуу айтылган сунуштарды педагогикалык эксперимент аркылуу текшерип, практикага сунуш кылуу максатында **“Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери”** деген аталыштагы изилдөө ишибиздин темасын тандап алдык.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу, аларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

– башталгыч класстагы адабий окуу китептеринин ордун, ролун, анын баланын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруудагы жана өркүндөтүүдөгү маанисин аныктоо;

– адабий окуунун мазмунун, компоненттерин, функциясын, адабий окууга үйрөтүүнүн ыңгайлуу методдорун жана ыкмаларын иштеп чыгуу;

– адабий билим берүүнү, “Адабий окуу” предметин өркүндөтүүнүн келечектүү концепциясын, ал аркылуу окуучунун окуу ишмердүүлүгүн арттыруунун артыкчылыктуу багыттарын иштеп чыгуу;

– адабий окуунун илимий-методикалык табиятын тактоо, аны улуттук баалуулуктар менен жаңылоонун жолдорун таап практикага сунуштоо;

– булардын натыйжасында адабий окууну мындан ары өркүндөтүү теориясы менен практикасы үчүн сунуштарды иштеп чыгуу жана аларды педагогикалык экспериментте сыноодон өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

Башталгыч класстарда адабий окуунун теориялык жана практикалык жактан өнүгүшүн, педагогика илиминин өнүгүүсүндөгү ордун, маанисин аныктоо изилдөөнүн предметине алгач ирет алынды; башталгыч класстарда адабий билим берүүнүн эволюциясы аныкталды; элдик оозеки жана адабий чыгармалар аркылуу окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн өстүрүүнүн жолдору көрсөтүлдү; окуу китебиндеги тексттер аркылуу окуучуга билим жана тарбия берүүнүн шарттары такталды, алардын салттуу жана жаңычыл ыкмалары сунушталды; адабий окуунун билим

берүү, тарбиялоо, өнүктүрүү функциясы такталды жана улуттук мазмунда өркүндөтүүнүн келечектүү концепциясы иштелип чыкты, жалпысынан алганда, башталгыч мектепте адабий билим берүүнүн калыптануусу, өнүгүүсү, учурдагы абалы менен келечеги ар тараптуу, системалуу, пландуу изилдөөгө алынды жана аны мындан ары өркүндөтүүнүн багыттары сунуш кылынды.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси:

1. Башталгыч класстын программаларынын эне тили бөлүмүнүн жана окуу китептеринин адабий чыгармаларга тиешелүү болгон бөлүмдөрүн тактап, методикасын өркүндөтүүгө көмөктөшөт;

2. Изилдөөдө сунуш кылынган сабактардын үлгүлөрү, ык, методдору, окуучулардын өз алдынча чыгармачылык менен ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө, өтүлүүчү темага болгон кызыгууларынын артылышына көмөкчү болот;

3. Башталгыч класстарда адабий чыгармаларды окутуу иштерин жакшыртууга, өркүндөтүүгө, алардын билим берүүчүлүк жана тарбиялык маанисинин ачылышына шарт түзөт;

4. Изилдөөнүн материалдары башталгыч мектепте, жогорку окуу жайларында методикалык колдонмо, окуу китеби катары пайдаланылат;

5. Адабий окуу предметинин концепциясын, стандартын өзгөртүүгө жана башталгыч мектептер менен жогорку окуу жайларынын окуу-методикалык комплекстерин даярдоого көмөктөшөт.

Изденүүчүнүн жеке салымы: Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздерине байланышкан теориялык-дидактикалык, практикалык жолдорун сунуштагандыгында; башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын эволюциясын, өнүгүү этаптарын тактагандыгында; адабий окуунун келечектүү проблемаларын чечүүнүн жолдорун көрсөтүп, башталгыч мектептерде адабий окуу сабагында көркөм тексттерди окутуунун, алардын негизинде баланын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн, окуу материалын окуучуларга жеткирүүнүн методикалык негиздерин түзүп, аны өркүндөтүүнүн жаңы технологияларын иштеп чыккандыгында.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- башталгыч мектепте адабий окуу сабагында окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн өркүндөтүү педагогикалык-психологиялык өбөлгөлөргө таянат;

- адабий окуу китептери окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун, аны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн негизги каражаттары болуп саналат;

- окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүү өз алдынча педагогикалык-методикалык багыттарга ээ;

- адабий окуу китептерин улуттук мазмундагы өнүктүрүү – учурда окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдөгү артыкчылыктуу багыт болуп эсептелинет;

- “Адабий окуу” предметинин мазмундук-тематикалык жактан өнүктүрүү концепциясы – окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн мындан аркы багыттарын аныктайт.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо:

Изилдөө 1995-2012-жылдары үч этапта жүргүзүлдү. Изилдөөнүн **биринчи этабында** (1995-2003) аныктоочу тажрыйба жүргүзүлүп, анда төмөндөгү маселелер каралды:

- темага байланыштуу материалдар жыйналды, адабий окууга үйрөтүүнүн тарыхы жана теориясы боюнча, ошондой эле педагогикалык-психологиялык жана илимий-методикалык адабияттар окулуп-талданып, алгачкы теориялык жана практикалык изилдөөнүн илимий божомолу такталды;

- республикабыздын алдыңкы мугалимдеринин адабий окууга үйрөтүү боюнча алдыңкы тажрыйбалары талдоого алынып, жыйынтыкталды.

- Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика факультетиндеги “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” адистигинин 3-5-курстарынын студенттеринин педагогикалык практикалары учурунда изилденип жаткан темага байланыштуу иликтөөлөр, байкоолор жүргүзүлдү.

Экинчи этапта (2003-2006) байкоо, үйрөнүү тажрыйбасы жүргүзүлдү. Анда:

- Жалал-Абад шаарынын №4, №6, №14, №17, №21 орто мектептеринде, Сузак районунун Т.Темирбаев атындагы мектеп-гимназиясында, Базар-Коргон районунун М.Мамбеталиев, К.Сооронбаев, Тагай уулу Камал, Ноокен районунун №1, №7 орто мектептеринде, Жалал-Абад мамлекеттик университетинде Азия өнүктүрүү банкы тарабынан уюштурулган түштүк регионунун 750 башталгыч класстардын мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуучу курстун угуучуларынын адабий окууга үйрөтүү боюнча алгач окуу ылдамдыгы, жаңы материалды өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн аныкташ үчүн сурамжылоо жумуштары, 50гө жакын практик мугалимдердин 100дөн ашык сабактарына катыштык, эксперименттик иштер өткөрүлдү;

- изилденген тема боюнча окутуунун педагогикалык негиздеринин теориялык, практикалык концепциялары такталып, аны ишке ашыруунун ыңгайлуу методдору, каражаттары, жолдору аныкталды;

- Жалал-Абад мамлекеттик университетинин “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” адистиктери үчүн практикалык жана лабораториялык сабактарда адабий окууга үйрөтүү боюнча көнүгүү иши биз тараптан иштелип чыккан методикалык колдонмолор боюнча жүргүзүлө баштады.

Үчүнчү этапта (2007-2012) Жалал-Абад шаарынын №4, №14, №17, №21 орто мектептеринде, Базар-Коргон районунун М.Мамбеталиев, К.Сооронбаев, Сузак районунун Т.Темирбаев атындагы мектеп-гимназиясында, Ноокен районунун №1, №7 орто мектептеринде биздин

изилдөөлөрүбүздүн, методикалык сунуштарыбыздын, ой-корутундуларыбыздын тууралыгы дагы бир жолу текшерилип, окуу процессиндеги айрым учурлар, адабий окууга үйрөтүүнүн негизги методикалык жолдору аныкталды. Мектеп окуучуларынан, башталгыч класстын мугалимдеринен бизди кызыктырган суроолорго жооптор алынды. Изилдөө иштери жалпылаштырылып, жыйынтыкталды. Эксперимент жүргүзүлгөн мектептердеги окуучулардын оозеки жооптору, жазуу жумуштары талдоого алынды. Окуучулардан анкеталык суроо-жооптор, тестирлөө жумуштары өткөрүлдү..

Изилдөөнүн тыянактарынын тууралыгын тастыктоо төмөндөгүдөй жол менен ишке ашты:

- 2003-2004-окуу жылынан баштап ЖАМУнун педагогика факультетинин “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” адистигинин 5-курстары үчүн “Эне тилин окутуунун методикасы” предметинин курамында “Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын актуалдуу маселелери” деген темадагы тандоо курсу өтүлүп келе жатат.

- ЖАМУнун педагогика факультетинин окутуучу-профессорлор жамаатынын жыл сайын өткөрүлүүчү илимий-практикалык конференцияларында изилдөөнүн проблемалары боюнча докладдар жасалды;

- 3-5-курстардын студенттери менен биргеликте Жалал-Абад шаарындагы мектептерде өткөрүлүүчү педагогикалык практика учурунда иштелип чыккан илимий-методикалык сунуштар мугалимдер тарабынан пайдаланышынын жыйынтыктары текшерилди жана жалпылаштырылды.

- жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика факультетинин Окумуштуулар кеңешинин, аталган окуу жайынын башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы кафедрасынын жыйындарында, ЖАМУнун, КББАнын, ОшМУнун, КУУнун, БГУнун, ОГПИнин, Жалал-Абад шаардык, облустук, Базар-Коргон, Сузак, Ноокен райондук, регионалдык, республикалык, эл аралык конференцияларында жасалган докладдар изилдөөнүн жыйынтыктарын тастыктайт.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Илимий иштин негизги материалдары илимий-практикалык конференцияларда, кафедранын жыйындарында баяндама катарында окулду. Диссертациянын негизги мазмуну 1 монографияда, 4 методикалык колдонмодо, 2 окуу хрестоматияда, 1 типтүү программада жана 28 макалада (анын ичинен 3 макала чет өлкөдө (Казахстанда) жарыяланган. Ошондой эле автордун Жалал-Абад мамлекеттик университетинде иштеген илимий-педагогикалык тажрыйбасы жалпылаштырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: иш изилдөөнүн илимий негизи тууралуу түшүнүк берген киришүүдөн, төрт глаадан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан жана практикалык сунуштардан, пайдаланган адабияттардын тизмесинен (340), таблицалардан

(8), сүрөттөрдөн (28) турат. Иштин жалпы көлөмү 276 бет, анын ичинен, диссертациянын тексти – 250 бет.

Киришүүсүндө изилдөөгө алынган теманын актуалдуулугу, коюлган проблема, максаты, милдети, методологиясы жана методдору аныкталган, алдыга коюлган изилдөө максаты жана милдеттери белгиленген, изилдөөнүн жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого алынып чыгуучу жоболор ачылган, диссертациянын идеяларын чагылдырган автордук эмгектердин тизмеси сунуш кылынган.

Биринчи глава “Башталгыч мектептин окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык негиздери” деп аталып, анда адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык-методикалык табияты, башталгыч мектептин окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн педагогикалык-психологиялык өбөлгөлөрү сунуш кылынган.

Экинчи глава “Башталгыч мектепте адабий билим берүүдө окуу китептеринин орду, ролу, аларды өркүндөтүүнүн илимий-практикалык өбөлгөлөрү” деп аталып, башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык жана филологиялык адабияттарда изилдениш абалы, окуу китептеринин мазмуну жана структурасы, алардагы окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу маселелерин өркүндөтүү, адабий билим берүүнүн педагогикалык, илимий-методикалык багыттарынын долбоору сунуш кылынган.

Үчүнчү глава “Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн эволюциясы” деп аталып, адабий окууга үйрөтүүнүн мазмунунун компоненттери, анын калыптанышы, адабий окууга үйрөтүүнүн илимий-методикалык проблемалары, аларды илимий-методикалык жактан чечилишинин учурдагы абалы талдоого алынды.

Төртүнчү глава “Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн келечектүү проблемалары” деп аталып, мында окуу программалары жана аларды ишмердүүлүктүн негизинде өркүндөтүү маселелери, соңку окуу китептеринин мазмунундагы улуттук жаңылануу процесстери жана аларды жүзөгө ашыруунун артыкчылыктуу багыттары, башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнү өркүндөтүүнүн келечектүү проблемалары, аларды чечүүнүн жолдору, “Адабий окуу” предметинин келечектүү концепциясы, педагогикалык эксперимент жана анын жыйынтыктары каралган.

Корутундуда изилдөөнүн негизги жыйынтыктары, эксперименттин натыйжасында келип чыккан илимий-методикалык, жалпы корутунду, практикалык сунуштар айтылат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

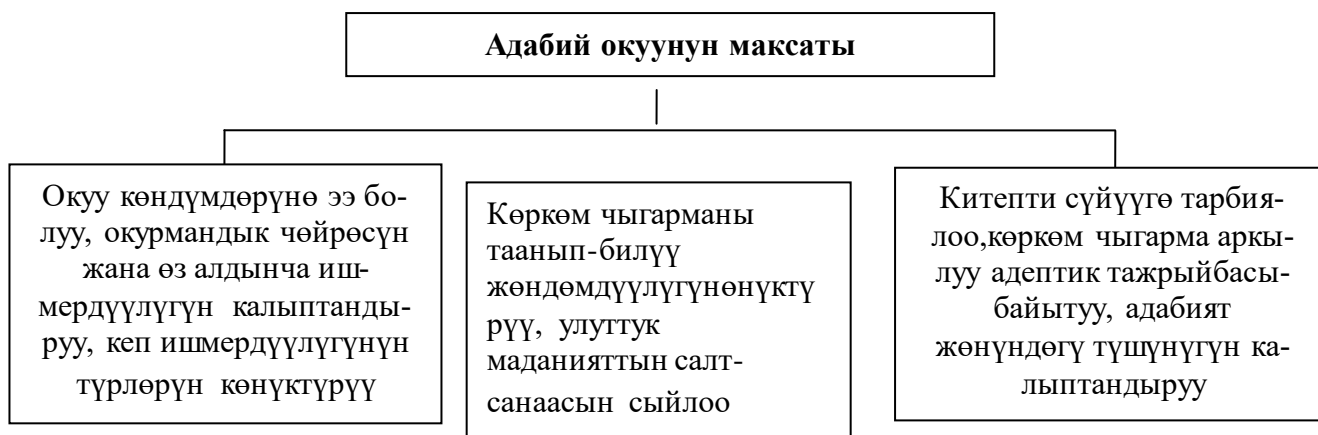
Изилдөөнүн биринчи милдети – башталгыч мектептеги “Адабий окуу” китептеринин ордун, ролун, анын баланын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруудагы жана өркүндөтүүдөгү маанисин аныктоо болуп саналат. Башталгыч мектептеги “Адабий окуу” китептеринин ордун жана ролун аныктоо – учурдагы актуалдуу проблема. Бул милдетти чечүүдө адабий

окуу китептерине коюлуучу дидактикалык талаптар эске алынып, анын мазмуну методологиялык жактан негизделип, окуу программасынын талабына толук жооп бериши жана тили жандуу, жатык, окуучуларга жеткиликтүү болушу эске алынат. Анын материалы бул илимдин логикасына ылайык ырааттуу баяндалып, теория менен практиканын биримдиги камсыз болуп, форматы, жасалгасы талапка жооп берип, окуучуга маалымат берүүчү, алардын билимин системалаштыруу менен өз алдынчалуулукка, билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ кылуусу зарыл. Окуу китебинин тиби (негизги, кошумча, көмөкчү), структурасы (аралашма, системалуу, көнүгүүлөр жыйнагы жана практикалык тапшырмалар) тематикалык принциптин негизинде аныкталат. “Адабий окуу” китеби башталгыч класстарда чыгарманы окуу аркылуу көркөм дүйнөгө жетелеген негизги окуу куралы болуп эсептелет. Ошондуктан бул предметтин тибин жана структурасын аныктоо башкы маселе катары каралат. Демек, ал төмөнкү схема аркылуу ишке ашырылат.

Сүрөт 1.1.1. Адабий окуу китебинин тиби жана структурасы

“Адабий окуу” предметин аныктоодон кийинки баскыч анын максатын аныктоо болуп саналат. Аны төмөнкү сүрөт аркылуу байкоого болот.

Сүрөт 1.1.2 Адабий окууга үйрөтүүнүн максаты

Адабий окуунун функциясын, ыңгайлуу методдорун жана ыкмаларын иштеп чыгып, аларды практикада колдонуунун максаты диссертацияда

кeнeн opун алды. Oкyу китeбинин тибин жана структурасы менен бирге, анын функциясын аныктоо да башкы маселе катары каралды. Дүйнөлүк дидактикадагы окуу китебинин функциясы изилденди, сунушталды. Бул проблема боюнча Д.Д.Зуевдин, И.К.Журавлевдун, А.И.Беспальконун, И.Я.Лернердин, М.Н.Скаткиндин эмгектери жарык көргөн. Демек, биз окуу китебинин маалымат берүүчү (чыгарма менен тааныштыруу, түшүнүк берүү, каарман жөнүндө маалымат берүү), системалаштыруучу (бөлүмдөр боюнча чыгармаларды сунуш кылуу), бышыктоочу жана көзөмөлдөөчү (чыгарманы окуп чыгуу, китеп окуу ылдамдыгы), интеграциялоочу (адабий окуунун башка предметтер менен байланышы), координациялоочу (сүрөттөр менен иштөө, дидактикалык материалдар), өнүктүрүп-тарбиялоочу (инсанга багыттап окутуу), билим берүүчү (текстти түшүнүү) компоненттери каралды. Ал төмөнкү сүрөттөр аркылуу берилди:

Сүрөт 2. 2.1. Адабий окуунун компоненттери

Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдө “Адабий окуу” предмети тематикалык принциптердин негизинде түзүлөт. Кенже мектеп жашындагы балдардын курактык өзгөчөлүктөрүн эске алынуу менен бул принциптер окуу китебин түзүүдө ишке ашат. Адабий окуунун түзүлүшүндө төмөнкү принциптер сакталат: көркөм-эстетикалык, жанрдык жана автордук, эмоционалдык-эстетикалык, системалык, жеткиликтүүлүк, адабийлүүлүк. Көркөм-эстетикалык принципке ылайык классикалык чыгармалар, балдар адабиятынын мыкты үлгүлөрү, элдик оозеки чыгармалар, чет элдик балдар жазуучуларынын чыгармалары тандалып алынат; жанрдык жана автордук принципте баланын эстетикалык табитин өстүрүүчү бир автордун түрдүү багыттагы чыгармаларын бир нече авторлордун чыгармалары менен салыштыруу жумуштары жүргүзүлөт; эмоционалдык-эстетикалык принципте жаңыдан окурмандык ишмердүүлүгү калыптана баштаган окурмандын эмоционалдык сезүү сферасы, эмоциясы, сезими чагылдырылат; системалык принципте окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүүнү комплекстүү жүргүзүлөт; жеткиликтүүлүк принцибинде адабий окуунун башка предметтерден, башкача айтканда, кыргыз тили, мекен таануу, музыка, сүрөт искусствосу менен болгон байланышы каралат; ал эми адабийлүүлүк принциби көркөм чыгармалардын текстин анализдөөдө колдонулат.

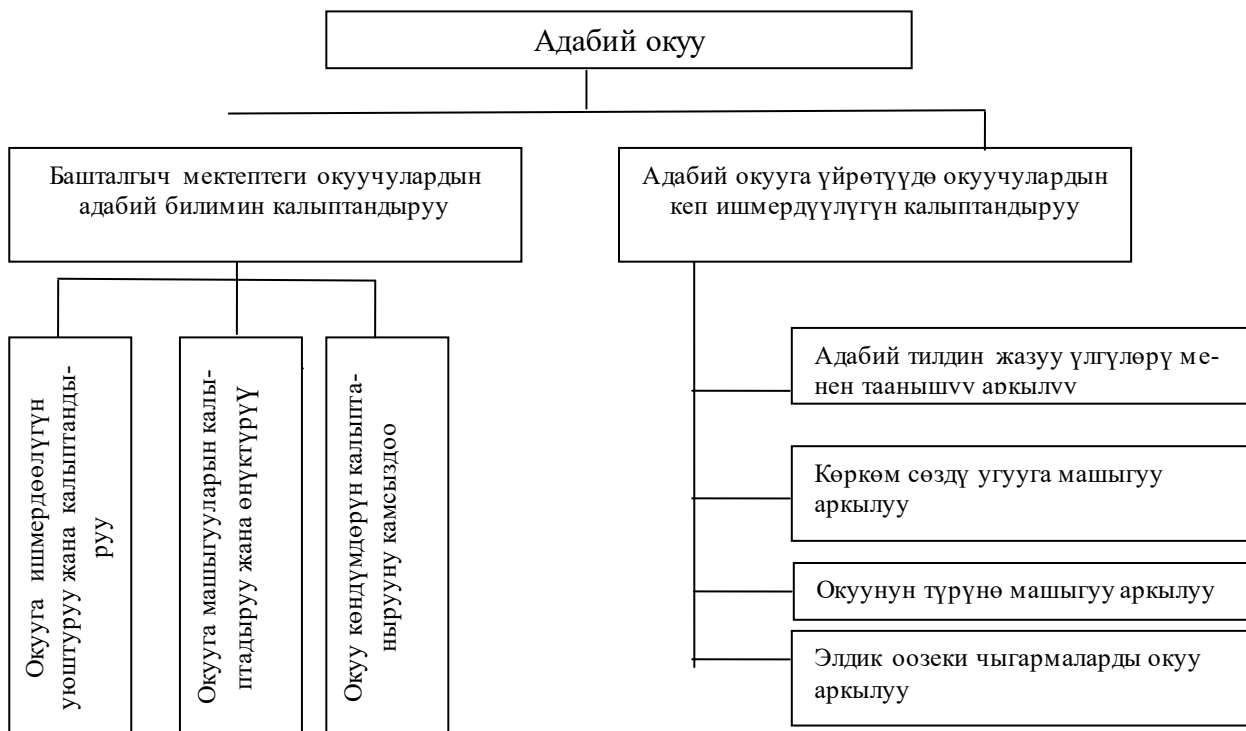
Адабий окуу китептеринде элдик оозеки чыгармалар тематикалык принцип боюнча жайгаштырылат. Окуулукка элдик оозеки чыгармалардан: жомок, тамсил, эпостордон үзүндүлөр, калптар, макал-лакаптар, бат айтмалар, жаңылмачтар, табышмактар сунуш кылынат. Элдик оозеки чыгармаларды окутуунун методикасы Е.А.Адамовичтин, Н.П.Канонькиндин, Н.А.Шербакованын, Н.А.Шепетованын, В.И.Яковлеванын, Г.Т.Голенскаянын, В.Г.Горецкийдин, М.И.Оморокованын, Т.Г.Рамзаеванын, Н.Н.Светловскаянын эмгектеринде каралган. Адабий окууда элдик оозеки чыгармалардын ичинен жомок жана тамсил менен тааныштыруу өзгөчөлөнүп турат. Биздин изилдөөбүз ушул окумуштуулардын эмгегине таянуу менен өркүндөтүлдү. Демек, буларды үйрөтүүдө методдорду тандоо жана колдонуу проблемасы коюлары талашсыз. Ошондуктан адабий окууга үйрөтүүдө төмөнкү методдорду сунуш кылууга болот.

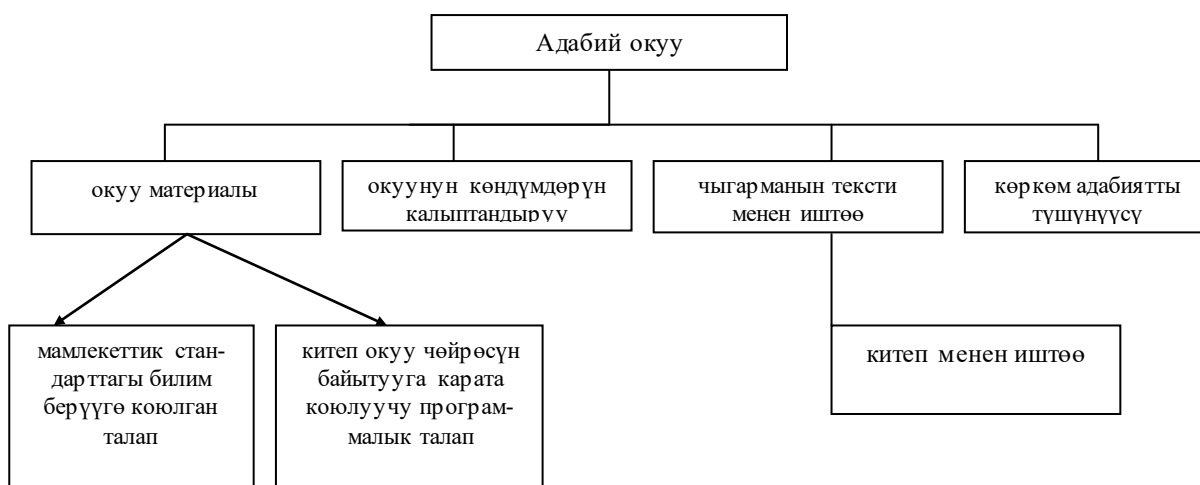
Сүрөт 2.1.1. Адабий окууга үйрөтүүдө колдонулуучу методдор

Эксперименттик байкоодо элдик оозеки чыгармаларды окутуу боюнча 30 жомоктун мазмуну талдоого алынып, окуулуктун функциясын аныктоо менен педагогикалык сыноодон өткөрүлдү. Адабий окууга үйрөтүүдө методдорду тандоо, аларды балдардын жаш курагына карата сунуш кылуу башкы маселе. Тексттин мазмуну методдор аркылуу чечилери талашсыз. Буга көбүнчө тексттин мазмунуна шайкеш келген, текстти окууга, айтып берүүгө жол көрсөтүүчү методдор менен иштөө окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө өзүнүн чоң салымын кошо алышын биздин байкоо ырастады. Жогорудагыларды окуп-үйрөнүү менен, изилдөөдө окуу көндүмдөрүн калыптандыруучу, баланын инсандыгын өнүктүрүүгө багыт берүүчү функциясын аныктай алдык. Ушул функцияны аткаруу үчүн адабий окуунун хрестоматиясын (Сөз өстүрүү), окуучунун колдонмо дептерин түзүү актуалдуу маселе. Ошентип, “Адабий окуу” китебинин мазмуну, формасы жана структурасы бир нече окуучуга ыңгайлуу болсо, экинчи жагынан мугалимдин чыгармачылык демилгесин чектебеген ийкемдүү курал болууга тийиш. Ал эми бул окуу китебинин жаңы муундагы варианты окутуунун жаңы технологияларын, инновациялык ык-жолдорун, каражаттарын өз түзүлүшүнө камтышы керек. Адабий окууга

үйрөтүүдө анын негизги багытын аныктоо башкы планга коюлат. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучунун окуу көндүмдөрүн калыптандырууга, окуу ишмердүүлүгүн уюштурууга жана окурмандык кызыгуусун өнүктүрүүгө басым жасадык. Ал эми анын кийинки багыты адабий тилдин үлгүлөрү аркылуу үйрөтүлөт. Адабий окууга үйрөтүүдө анын багыттарын аныктоо, алардын ордун тактоо башкы проблема катарында каралат. Ал төмөнкү сүрөттө берилди:

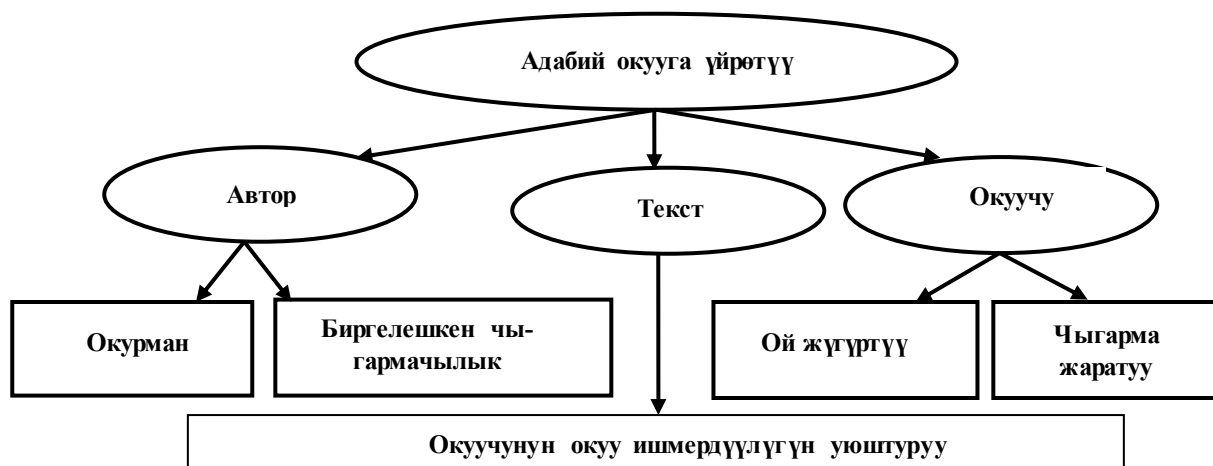

Сүрөт 1.1.3. Адабий окууга үйрөтүүнүн багыты

Сүрөт 1.1.4. Адабий окуунун кошумча багыты

Биздин изилдөө жогорудагы эки багытта жүргүзүлдү. Биринчи багыты, негизинен, окуу көндүмдөрүн, окуу ишмердүүлүгүн уюштурууну жана калыптандырууну көзөмөлдөйт. Адабий окууга үйрөтүүдө башкы көңүл окуу көндүмдөрүн уюштурууга жана калыптандырууга бурулат. Окуу көндүмдөрү, т.а. туура, шар, сезимдүү, көркөм окууга үйрөтүү мектеп тажрыйбасында колдонулуп келүүдө. Бирок биздин тажрыйба көрсөткөндөй, окуучу туура окуганга чейинки көндүмү калыптандыруу керек, б..а. бала текстти алгач муундап, муундап-сөздөп, муундап-туура, муундап-шар окууга жетишкенде гана текстти туура, шар, сезимдүү, көркөм окуганга жетише алат. Экинчи багыты адабий окууга үйрөтүүдө кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүү функциясын аткарат. Кеп ишмердүүлүгү адабий окууда көркөм сөздүн маанисин түшүнүү функциясын аткарат. Демек, адабий окууга үйрөтүү окуучунун адабий билимин жана кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруу аркылуу ишке ашат. Окуу ишмердүүлүгүнүн курамын аныктоо биздин изилдөөдө башкы планга коюлду. Ал төмөнкүдөй ишке сунушталды.

Сүрөт 2.2.1. Адабий окууга үйрөтүүнүн компоненттери

Жогорку сүрөттө сунуш кылынган курамдар адабий окууга үйрөтүүдө ыңгайлуу методдор, ыкмалар менен толукталды. Мындагы башкы көңүл – окуучунун окуу ишмердүүлүгүн адабий окууга үйрөтүү аркылуу жүргүзүлдү. Демек, адабий окууга үйрөтүүдөгү башкы жетектөөчү компонент – бул текст экендиги биздин изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталды. Ошондуктан адабий окууга үйрөтүүдө текст менен иштөөнүн түрдүү жолдору сунуш кылынды. Текст менен иштөөдө жомок, тамсил, ырдын мазмунун талдоо башкы планга коюлду. Башталгыч мектепте тексттин мазмунун окуу жана айтып берүү, талдоо жумушу колго алынат. Тексттин мазмунунун жетектөөчү компоненти чыгармачылык, биргелешкен чыгармачылыкты талап кылат. Негизги максат – окуучунун текстти түшүнүүсүн үйрөтүүчү жолдорду тандап алуу болуп саналат. Биз мында тексттин модели менен иштөөгө басым жасадык. Бул сунуштар педагогикалык экспериментте тастыкталды.

Адабий окууга үйрөтүүдө анын кошумча багыты, негизинен, окуу китебинде берилген тексттер менен иштөөгө, тексттин мазмунун ачууга өзгөчө маани берилет. Текстти окуу, анын мазмунун айтып берүү, текстти түшүнүү, аны анализдөө, синтездөө, түшүнүү аркылуу чыгарма жазуу, моделин түзүү, сүрөт тартуу ж.б. Эксперименталдык байкоодо тексттин ушул жагына басым жасалып, байкоодон өткөрүлдү.

Үчүнчү максаты – адабий билим берүүнүн багыттары, “Адабий окуу” предметинин концепциясын түзүүгө арналды. Кыргыз башталгыч класстары үчүн алгачкы жолу адабий билим берүүнүн багыттары, “Адабий окуу” предметинин концепциясы иштелди. Адабий билим берүүнүн багыттары төмөнкү илимий-педагогикалык, илимий-методикалык принциптерге таянат.

Биринчиден, окуучулардын адеп маданиятын калыптандырууда алардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен чыгарманын мазмунун этнопедагогикалык, этнопсихологиялык жактарына өзгөчө басым жасалат, ал аркылуу окуучунун инсандык, интеллектуалдык маданияты калыптандырылат.

Экинчиден, башталгыч мектепте адабий билим берүүдө педагогикалык принциптердин, методдордун сакталышын көзөмөлгө алуу менен алардын илимий жагын тастыктоо, бекемдөө педагогикалык байкоодон өткөрүлөт.

Үчүнчүдөн, башталгыч мектептеги окуу китебинин мазмуну кыргыз элинин этностук өзгөчөлүгүнө: атадан балага өтүп келе жаткан салттары, алардын сакталышы, улуттук кенч-казыналардын кийинки муундарга ылайыкталып түзүлүшү көзөмөлгө алынат.

Төртүнчүдөн, башталгыч мектептеги адабий окуу көркөм-эстетикалык баалуулук принцибинин негизинде түзүлүп, элдик оозеки жана көркөм чыгармалардын жайгалыштырышы, алардын окуучунун чыгармачылыгынын өнүгүүсүнө карата таасири аныкталат.

Бешинчиден, адабий билим берүүдө окуучунун инсанга багытталган окуусуна, дифференцирлештирип окутууга таянылат.

Алтынчыдан, адабий окуунун кыргыз тили, көркөм сүрөт өнөрү, музыка предметтери менен болгон байланышын, анда улуттук жана аймактык компоненттерди пайдаланышын, кошумча окуу китептерин түзүүгө, окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүн, алардын билим деңгээлин эске алуу аркылуу, эне тилин тереңдетип окутууда адабий билим берүүнүн сапатын жогорулатууга маани берилет. Бул принциптерди аткаруу үчүн “Адабий окуу” предметинин максаты, мазмуну жана түзүлүшү сунушталды. Окуу көндүмдөрүн калыптандыруунун курамдары класстар боюнча бөлүп көрсөтүлдү.

“Адабий окуу” предметинин концепциясында анын теориялык булактары, окуу предметинин максаттары жана милдеттери, анын принциптери (жанрдык, тематикалык, маданият таануу, көркөм-эстетикалык, көркөмдүүлүк, кеп өстүрүү, кенже мектеп жашындагы балдардын көркөм чыгарманы кабыл алуусун көзөмөлгө алуу, практикалык

багыт берүү, чыгармачылык менен окуу, ырааттуулук), окуу-методикалык камсыздоонун мазмуну жана структурасы сунушталды.

Окуучунун окуу ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрү төмөнкүлөр: жарыя жана купуя окуу, шар жана көркөм окуу, тандоо жана өз алдынча окуу, сынчыл окуу, башкарып окуу, белгилеп окуу, ырлардан жана аңгемелерден үзүндүлөрдү жатка айтуу, чыгармаларды угуу жана айтып берүү, текстти аналитикалык талдоо жана баалоо иштери, окуучунун оозеки жана жазуу кебинин үстүндө иштөө.

“Адабий окуу” окуу предметинин максатынын **көрсөткүчтөрү** төмөнкүлөр: окуучулардын курактык-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы; текстти кабыл алуудагы мыйзам ченемдүүлүктөрдүн сакталышы; материалдын тилинин окуучулар үчүн жеткиликтүүлүгү; окуу материалынын улуттук духту тарбиялоого жана жалпы адамзаттык баалулуктарды кабыл алууга багытталгандыгы; көркөм чыгармаларды жанры боюнча айырмалоо деңгээли; атуулдук жана адептик маданияттын базалык нормаларынын калыптануу деңгээли; окуучулардын балдар адабияты дүйнөсүндөгү көп окугандыгын калыптандыруу (чыгарма менен таанышуу, окуу программасындагы класстан жана класстан тышкары окууга сунуш кылынган материалдар); китеп окуу көндүмдөрүнүн деңгээли (китеп окуу ыкмасы, китеп окуу ылдамдыгы, окуунун тууралыгы); китеп окуу ылдамдыгын өздөштүрүү деңгээли; сынчыл, башкарып, белгилеп окууну өздөштүрүү деңгээли; көркөм окуу ыкмасын өнүктүрүү деңгээли; окурмандык үйрөнүү деңгээли (эпикалык чыгармага план түзүү; чыгарманын каарманынын көз карашын түшүндүрүү жана аларга баа берүү; чыгарманын негизги оюн жана темасын аныктоо; тексттин образдуу сөздөрүн жана түшүнүктөрүн көрсөтүү, алардын маанисин түшүндүрүү, окугандары боюнча жеке көз карашын айтып берүү чыгарманын мазмунун айтып берүү ж.б.); окууда орфоэпиялык көндүмдөрдү – туура айтууну билүү деңгээли; сөз өнөрүн, төкмөлүктү, чечендикти өздөштүрүү деңгээли; окуучулардын ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга багытталгандык; окуучу менен мугалимдин, автор менен окурмандын кызматташтыгына таянуу.

“Адабий окуу” предметинин максат жана милдеттерин башталгыч билим берүүдө мазмунун окуп-үйрөнүү үчүн окуу-методикалык комплексти иштеп чыгуу талап кылынат, ал төмөнкү **курамдан** турат: окуу предметтин концепциясы; мамлекеттик стандарт; окуу программа; окуу китеби (“Адабий окуу”); окуучунун колдонмо дептери: мында окуучунун окурмандык көндүмдөрүн калыптандыруучу адабий тексттерди аткарууга карата өз алдынча практикалык иштер (сызуу, жазуулар, боёо, сүрөт тартуу, эссе, чыгарма жазуу ж.б.); мугалим үчүн окуу-методикалык колдонмо; окуу-көрсөтмө куралы; окуу хрестоматиясы (сөз өстүрүү); окуучулардын окурмандык көндүмдөрүн текшерүүгө арналган диагностикалык материалдар (тесттердин жыйнагы).

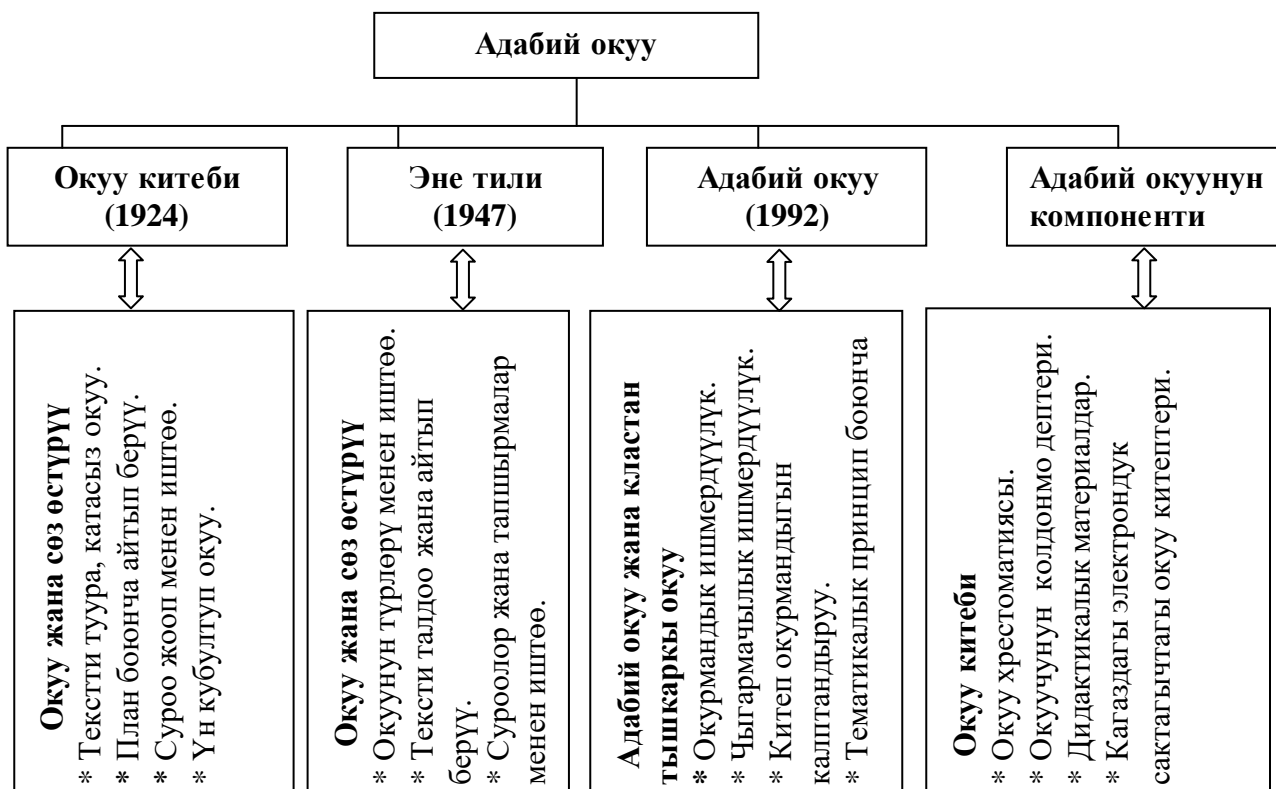
Төртүнчү милдети – башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык мааниси, маңызы жана мазмунунун аныкталышына

арналып, башталгыч мектептеги алгачкы түзүлгөн окуу программалары, окуу китептери, алгачкы адабий окууга карата жүргүзүлгөн иш-аракеттер талдоого алынып, окуу китебинин функциясы, структурасы, орду жана ролу, окуу китебинин окуу процессиндеги милдеттери жана максаттарына анализ жүргүзүлдү.

Башталгыч мектепте адабий окуунун теориялык жана практикалык жактан проблемаларын окуп-үйрөнүүгө карата тиешеси бар эмгектер изилденип, ал тажрыйбага колдонууга сунуш кылынып келди. Атап айтканда, К.К.Сартбаевдин, С.Турусбековдун, К.Сартбаевдин, К.Иманалиевдин, Б.Алымовдун, А.Осмонкуловдун, Н.Ишекеевдин, И.Исамидиновдун, А.Муратовдун, А.Турдугуловдун эмгектеринде чагылдырылган. Ал эми аны башталгыч мектепте окуп-үйрөнүү методикасынын башатында И. Арабаев жана К.Тыныстановдор болушкан. Андан соң, аны улантуучулар С.Наматов, Н.Макешов, М.Жаңыбаев, С.Турусбеков, К.Сартбаев, Х.Дөталиев, Ж.Мукамбаев, С. Рысбаев, А.Токтомаматов болушту. Диссертацияда ушул аталган алгачкы кыргыз окумуштууларынан тартып, азыркы учурга чейинки окумуштуу-педагогдордун аталган проблемага тиешелүү окуу китептери, методикалык эмгектери талдоого алынган. Башталгыч класста адабий окуунун түптөлүшүнө арналган алгачкы эмгектер, алардын окуу китептеринде, методикалык адабияттарда берилишинин, мектепте окуп-үйрөнүүнүн эволюциясы чагылдырылган. Главанын мазмунун ачууда эң алгачкы кыргыз “Алиппесин” түзүүчү И. Арабаевдин эмгектерине өзгөчө басым жасалып, андан кийин аны улантуучулар жөнүндө сөз болот. Ошондой эле алгачкы окуу программалары, окуу китептери, методикалык адабияттар, окуу куралдардын башталгыч класстарда адабий окууга арналган өзгөчөлүктөрү талдоого алынып, алардын актуалдуу маселелери каралган.

20-50-жылдары башталгыч класста адабий окуунун сабатка үйрөтүүнүн методикасы бөлүмү бир топ калыптануу жолуна жетишкендигин белгилөөгө болот. Өз учурунда тиешелүү боло албай, бирок кеч болсо да, адабий окууда бир топ сапаттуу окуу китептеринин катарына кирген К.Тыныстановдун “Окуу китеби”, андагы чыгармалардын автор тарабынан жазылышы, каармандын образы баланы ар тараптуу тарбиялоого багытталгандыгы өзүнчө саамалык болуп эсептелген. Ал эми өткөн кылымдын башталышында Уфа шаарынын медресесинде билим алып, кыргыздын тунгуч билимдүү адамдарынын катарында турган И. Арабаевдин “Алиппе” китеби, туура жана катасыз жазууга арналган “Жазуу жүзүндө саамалыгы”, С.Наматовдун эмгектеринин жаралышы да адабий окууда бир топ ийгиликтерге жетише алган. Бул эмгектерде кыргыз балдарына окуу-жазууга үйрөтүүнүн методикасы алгачкы жолу саамалык катары иштелген. 60-90-жылдары адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын илимий-методикалык негизин ачууга багытталган. Бүгүнкү күндө эгемендүүлүккө ээ болуп, улуттун мамлекеттүүлүгүн чыңдоого багыт алып, социалдык-экономикалык жана педагогикалык-философиялык жактан өз коомун жаңыдан кайрадан куруп

жаткан кыргыз эли үчүн бул маселе өзгөчө маанилүү жана зарыл. Окуу программаларын, окуу китептерин түзүүгө карата бир топ окумуштуулар, методисттер тартылган. Атап айтканда, А.Осмонкулов, К.Сартбаев, Э.Бердибаев, С.Кондучалова, Ш.Шүкүралиев, С.Турусбеков, Б.Рысбекова, Т.Өмүралиев, Ж.Мукамбаев, Ж.Койчуманов, З.Бектенов, З. Маразыкова ж.б. Адабий окууга үйрөтүүгө арналган диссертациялар корголду (С.Турусбеков, К.Сартбаев, Б.Рысбекова, Х.Дөталиев). Адабий окуунун көп кырдуу проблемаларына арналган макалалар жарык көрдү. 1965-жылы кыргыз башталгыч класстарынын тарыхында алгачкы жолу “Башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасы” аттуу фундаменталдык эмгек жарык көрүп, анда адабий окууга үйрөтүүнүн методикасына арналган маселелер өзүнчө бөлүм болуп киргизилди. Ушул жылдары адабий окууну жакшыртууга карата илимий-практикалык конференциялар өткөрүлдү. Диссертациянын бул бөлүмүндө окуу китептеринин идеологиялаштыруу саясатына багытталгандыгы, анын мазмунун аныктоонун негизги критерийи катары алынышы, борборлоштуруу, б.а. окуу программаларынын, окуу китептеринин бөлүмдөрүнүн бүткүл союз боюнча бири-биринен анчалык өзгөчөлөнбөгөн талабы, альтернативдүү, вариативдүү окуулардын болбогондугу, кыргыз балдарынын улуттук, психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрүнүн илимий негизде изилденбегендиги, балдар адабиятынын деңгээли, айрыкча, кара сөз түрүндө чакан, кызыктуу чыгармалардын аздыгын көрсөтүү менен окуу китептеринин өнүгүү эволюциясы жалпыланган.

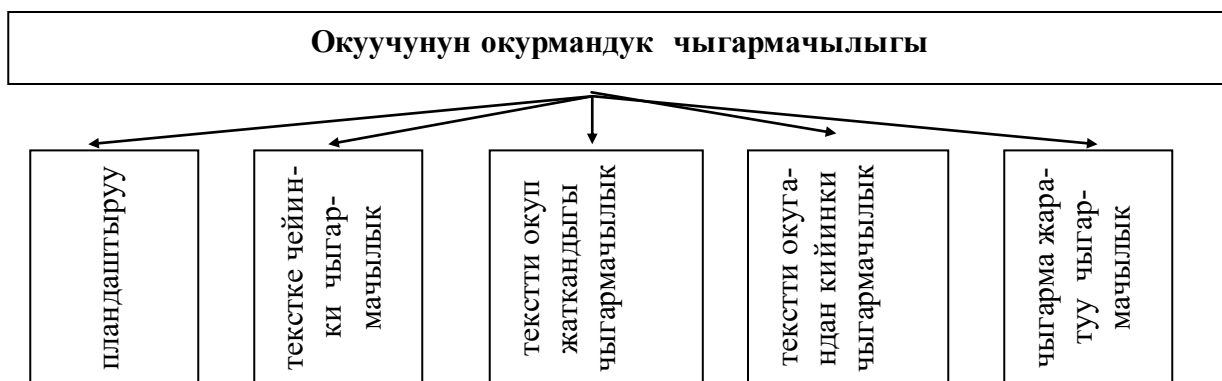
Сүрөт 3.3.1. Адабий окуунун өнүгүү эволюциясы

Бешинчи милдет – педагогикалык эксперимент аркылуу иштелип чыккан натыйжаларын практикада текшерип көрүү диссертациянын негизги мазмунун ача алды. Эксперименттик иш 1995-2012- жылдарында үч мезгилде жүргүзүлдү. 1-мезгилде (1995-2003-окуу жылдары) аныктоочу эксперимент жүргүзүлүп, анын алдына төмөнкүдөй милдеттер коюлду: а) алгач мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн абалы менен таанышуу; б) окуучулардын билим деңгээлине байкоо жүргүзүү; в) алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү. Бул боюнча Жалал-Абад шаарынын, Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон, Сузак, Ноокен райондорунун мектептеринде болуп, 100дөн ашуун мугалимдин сабагына катыштык; мугалимдер, окуучулар менен жекече аңгемелешүүлөр жүргүзүлдү; 700дөн ашуун ишке талдоо жүргүзүлдү.

Аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары окутуу ишиндеги кемчиликтерди, окуучуларга мүнөздүү каталарды жана алардын себептерин аныктоого жардам берди. Ошентип, окуучуларды эмнеге үйрөтүү керек? Мугалимдер кандай маселелерге муктаж? ж.б. проблемалар айкындалды. 2003-2006-окуу жылдарында Жалал-Абад шаарынын, Базар-Коргон, Сузак, Ноокен райондорунун башталгыч класстарында окутуучу эксперименттер жүргүзүлдү. Эксперименттин максаты: а) биз тарабынан иштелип чыккан методдорду, ыкмаларды, тапшырмалардын түрлөрүн, көрсөтмө куралдардын үлгүлөрүн практикада текшерип көрүү; б) окутуунун ыңгайлуу жана таасирдүү жолдорун аныктоо; в) алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана жалпылоо. 2006-2012-окуу жылдарында текшерүүчү эксперимент жүргүзүлдү. Экспериментке бардыгы 820 окуучу катышты (410 окуучу эксперименттик класстан, 410 окуучу текшерүүчү класстан). Эксперименттик класстардагы окуучулардын сабакка жетишүүсү 75,9%, текшерүүчү класстарда 64,5% болду.

Тексттин мазмунун талдоо, тексттин моделин түзүү аркылуу анын мазмунун ачуу (В.Г.Горецкий, М.И.Оморочкова), чыгарманы кабыл алуу менен биргелешкен орток чыгармачылык түзүү (М.И.Бахтин, Г.И.Кудина, Л.С.Выготский), чыгармачылыкка өзгөчө маани берүү (А.Муратов, С.Рысбаев, А.Д.Токтомаматов), бир топ ыңгайлуу экендиги тастыкталып келүүдө. Бул изилдөөлөргө таянуу менен элдик оозеки чыгармаларды окутуунун айрым бир өркүндөтүлгөн элементин сунуш кылууга болот. Тексттин моделин ар тараптан түзүүнүн жолдору каралууга тийиш. Демек, биз аны түзүүдө төмөндөгүлөргө өзгөчө маани бердик. Ар бир чыгарманын башталышы, ортосу, аягы болуу керек, ал эми аны өркүндөтүүдө чыгарма жаратуу сөзсүз эске алынат. Тексттин моделин түзүү аркылуу чыгарманы талдоодо чакыруу, түшүнүү, ойлонуу (СО программасы), билүү, түшүнүү, колдонуу, анализдөө, баалоо (Блумдун таксономиясы) жолдору аркылуу да байкоодон өткөрүлдү. Буга карата жомоктор боюнча 50 сабактын модели сунуш кылынып, байкоодон өткөрүлдү, ага диссертацияда кенен анализ жүргүзүлдү. Мындай ыкмалардын айрым бир элементтери окутуунун методикасында колдонулуп келген. Атап айтканда, анализдөөчү, синтездөөчү, адаптациялоочу (Е.Егоров). Тексттин моделин түзүү

синтездөөчү жана адаптациялоочу этапта ишке ашырылат. Эксперименталдык байкоодо “Адабий окуу” китептериндеги жомоктор боюнча сабактардын иштелмелери иштелип, мугалимдерге сунуш кылынды. Биз жогоруда көрсөткөндөй, текстти анализдөөдө, синтездөөдө жана адаптациялоодо бир топ окумуштуулардын оюна таянуу менен (Е.Егоров, В.Г.Горецкий, М.Р.Львов, Т.Г.Рамзаева, М.И.Оморокова ж.б.), аларды өркүндөтүү формасында сунуш кылынды. Мындагы негизги максат – текстке текст жаратуу, текстке чыгармачылык менен ой жүгүртүү болуп саналат. Адабий чыгармаларды окутуунун методикасы М.С.Васильева, В.Г.Горецкий, К.Т.Голенкина, Л.А.Горбушина, М.И.Оморокова, Е.А.Никитина, Н.С.Рождественский, Т.Г.Рамзаева, кыргыз окумуштууларынан С.Турусбеков, А.Токтомаматов, С.Рысбаев, А.Муратовдун изилдөөсү аркылуу ишке ашырыла баштады. Ал эми аны окутуу теориялык жагынан адабият таануу, психология, педагогика илимдерине таянат. Башталгыч класстын окуучуларын адабий чыгармаларды кабыл алуунун мамилелери – анын образын, идеялык багытын кабыл алуу башкы планга коюлат (О. И. Никифорова, Л.Н.Рожина ж.б.). Башталгыч класстын окуучуларынын адабий каарманды баалоонун жана кабыл алуунун психологиялык аспектисинде каарманда болгон мамиленин 2 тиби аныкталган. 1.Эмоционалдык. 2.Интеллектуалдык-баалуулук. Демек, окутуу методикасында бала чыгарманы талдоодо ушул деңгээлдер боюнча окуп-үйрөнөт: Чыгарманын мазмунун талдоонун психологиялык аспектисинде балдар каармандан моралдык жүрүштурушуна өзгөчө басым жасашат. Адабий чыгармаларды окутууда анын компоненттери (адабийлүүлүгү, көркөм-эстетикалык негизи, композициясы, сюжети, көркөм каражаты) бири-бири менен тыгыз байланышта жүргүзүлөт. Демек, чыгарманын сюжетин ачууда окурмандын алдында жаңы багытта ойлор ачылат. Мындай өзгөчөлүк чыгарманы кабыл алуунун жаңы шартын, т.а. аны синтездөөнү ишке ашыруу болуп эсептелет. Адабий чыгармаларды окутууда окурмандык ишмердүүлүк 4 багыт боюнча жүргүзүлөт: пландаштыруу, аткаруу, көзөмөлдөө, баалоо. Аткаруучулук ыкта тексттин объектисин тактоо, сөздүк жумуштарын аныктоо, анын ички кепте кабыл алуусуна көмөк көрсөтүү, көзөмөлдөөчү ыкта тексттин мазмунунун максатын тактоо, аны бөлүктөргө бөлүп, план түзүүгө даярдоо, баалоо системасы окуу процессинде метод катары кабыл алынат. Ушул боюнча алып караганда, адабий окууда окуучунун ишмердүүлүгүн уюштуруу төмөнкү багыттар боюнча каралат.

2.2.2. Адабий окуудагы окуучунун окурмандык чыгармачылыгын уюштуруунун системасы

Адабий окуу – адабиятты окутуунун алгачкы баскычы катары каралат. Бул процессти окуп-үйрөнүүнүн башкы баскычы – окуу ишмердүүлүгүн уюштуруучу болуп саналат. Мында окуучуга окуу көндүмдөрүн уюштуруу багыты туура көрсөтүлбөсө, анда текстти окуу, түшүнүүсү өз багытында жүргүзүлбөй калуусу чындык. Ошондуктан окуучунун чыгармачылыгын уюштуруунун төмөнкү багытын кароого болот.

Сүрөт. 4.3.4. Адабий окууда окуучунун чыгармачылык ишин уюштуруунун курамы

Бул проблеманы чечүүдөгү биринчи милдет катары окуу көндүмдөрүн калыптандыруу башкы планга коюлат. Мындай ишмердүүлүктү реализациялоо үчүн ар бир текстти белгилери боюнча окуу аркылуу ишке ашат. Мында автор эмне жөнүндө жазганын, каармандарды кандай сүрөттөгөн, алар бири-бирине кандай мамиле жасашкан, чыгармада кандай формалар колдонулган, чыгарма бизге кандай сезим калтырат ж.б. сунуштар каралат. Ар бир чыгарманы окуурдан мурун конкреттүү окуу тапшырмасы коюлат: эң алгач окуучунун иш-аракетин ориентировкалоосун (тексттин темасы, иллюстрациясы, жанры, курамы), андан кийин иш-аракетти аткаруу үчүн чыгарманын, автордун образдуулугун, эмоционалдуулугун жана логикалык мазмунун, анын формасын окуучулар текстке байкоо жүргүзөт, аныктайт, окуянын мазмунун эдестетүү аркылуу каармандын образын талкуулайт, фактыны, эпизодду аныктайт, өзүнүн

эмоционалдык мамилесин интерперитациялайт. Окуучунун окурмандык ишмедүүлүгүнүн компоненти жана чыгарманын мазмунун анализдөөнүн каражаты, чыгарманы түшүнүүсү, талдоосу көркөм окуу аркылуу аяктайт. Окуучунун өзүн-өзү баалоосу жана көзөмөлдөөсү тексттин мазмунун айтып түшүнүүсү тексттеги иллюстрацилар, чыгармачылык тапшырмаларды аткаруу, текстти көркөм окуу өзүнүн көз карашын угуучуларга айтып берүү аркылуу ишке ашат. Демек, окуучу окуган чыгарманын текстиндеги тапшырмалар аркылуу окуу материалынын мазмунун түшүнө алат. Окуучуда чыгарманын мазмунун талдоонун конкреттүү ыкмалары калыптанат. Алар бул ыкмаларды өздөштүрүү аркылуу предметтин маңызын жана бир эле мезгилде окурмандык ишмердүүлүгүн текшерүү бөлүгүн өнүктүрүү менен машыгуусун окуучу жаңы иш-аракетти өнүктүрөт, толуктайт, жалпы адабий билимин, окуу көндүмдөрүн калыптандырат.

Экинчиден, окуу ишмердүүлүктү уюштуруунун кийинки булагы – жекелештирип окутуу болуп саналат. Жекелештирип окутуу – бул ар бир баланын көңүл буруу, же адабий окууга үйрөтүүдө текстке коюлган белгилер боюнча тапшырмаларды өз алдынча аткарууну жетектейт. Мында баланын китеп окуу ылдамдыгы, текстти купуя жана көркөм окууну өздөштүрүү деңгээли эске алынат. Эң башкысы – окуучу башталгыч мектепти бүткөндө окуунун ыкмаларын билүүгө жана текст менен иштөөгө, мазмунун түшүнүүнү, балдар адабиятына болгон кызыгуу негизги нормативдерин билүү компонентине ээ болууга тийиш.

Үчүнчүдөн, адабий окууга үйрөтүүдө окуучунун чыгармачылык ишин уюштурууда эмоционалдык сфера түзүү чыгарманын мазмунунун баланы кызыктыруучу, чыгарманы талдоо менен башкы көңүл каармандын эмоционалдык абалына окуучунун ой толгоосу, окуяга баа бериши, анализдениши каралат.

Төртүнчүдөн, окуучунун чыгармачылык ишин уюштурууда чыгармачылык, сезүү, ойлоо, угуу процесстери адабий окуунун ар бир сабагында колдонууда өзүнчө орду бар, негизи булар окутуунун методикалык багытын, структурасын, мазмунун тандоодо башкы ролду ойнойт. Демек, адабий окуудагы окуу материалынын курамы төмөнкү сүрөттө берилди (М.И.Оморокова, Л.В.Ефросинина).

Сүрөт 4.4.3. Адабий окуудагы окуу материалынын курамы

Адабий окууга үйрөтүүдө окуучунун окурмандык чыгармачылыгы, же болбосо окурмандык калыптануу технологиясы окурмандык компетенцияны калыптандырууну камсыздайт. Мындай технология текст менен иштөө 3 этап боюнча жүргүзүлөт.

1-этап. Текстти окуганга чейинки жумуштар. Мында тексттин мазмунун, тематикасын, эмоционалдык багытын, чыгармадагы каарманды, чыгарманын автору, таяныч сөздөрдү бөлүп алуу, алар менен таанышуу.

2-этап. Текстти окууда жүргүзүлүүчү жумуштар. Текстти алгачкы жолу окуу. Текстти окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүнө карата өз алдынча окуусун уюштуруу. Текст жөнүндө алгачкы элестетүүнү аныктоо. Текстти кайра окуп чыгуу. Текстти анализдөө (текстти комментарийлеп окуу, окугандары боюнча аңгемелешүү, таяныч сөздөрдү аныктоо). Тексттин мазмуну менен толук аңгемелешүү. Окугандарын жыйынтыктоо, жыйынтыктоочу суроолорду түзүү, текстти көркөм окууга даярдануу.

3-этап. Тексттин мазмуну боюнча аңгемелешүүнү уюштуруу. Окуган текст боюнча коллективдүү талкууну уюштуруу. Тексттеги автордун жана окурмандын көз карашын салыштыруу. Автор менен таанышуу. Автор жөнүндө аңгемелешүү. Окуу китебиндеги кошумча булактары, сүрөттөрү менен иштөө, темасын талкуулоо. Окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүчү тапшырмаларды уюштуруу (эмоция, элестетүү). Бул этап менен иш жүргүзүүдө тексттин инсандык, метапредметтик, предметтик жыйынтыктарын кароо ыңгайлуу экендигин белгилөөгө болот. (Р.Н.Бунеев, Е.В.Бунеева, М.И.Оморокова, Л.А. Ефросинина).

Изилдөөдө адабий окуунун түзүлүшүнүн негизги принциптери катары төмөнкүлөр белгиленди: окуу предметинин өзгөчөлүктөрүнүн эске

алынышы; мазмундун жана аны өздөштүрүү аппаратынын биримдикке чагылдырылышы; текстти кабыл алуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн, өздөштүрүү процессинин жана окуучулардын курактык-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы; окуучулардын ой жүгүртүүсүн, өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүгө, өзүн-өзү аныктоонун негиздерине таянууга, ишмердүүлүктөрүн калыптандырууга багытталгандык; түзүлүштүк компоненттердин системалуулугу жана ырааттуулугу; окуу каражаттарынын системасында окуу китебинин системалаштыруучулук кызматынын ишке ашырылышы; окуу китебинин курулушунун жеткиликтүүлүгү; окуучу менен мугалимдин, автор менен окурмандын кызматташтыгына таянуу; окуу китебинин методикалык жактан ийкемдүүлүгү жана негизделиши; көрсөтмөлүүлүктүн колдонулушунун максаттуулугу; окуу программасы менен байланышы.

Башталгыч мектепте окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгү үч критерий боюнча жүргүзүлдү.

1. Когнитивдик критерий – окуучунун чыгармачылык тапшырмалардын маңызын түшүнүүсү.

2. Мотивациялык критерий – окуучунун инсандык чыгармачылыкка умтулуусу, окуу тапшырмаларынын чыгармачылыктын түрүнө кызыгуусу.

3. Ишмердүүлүк критерий – тапшырмаларды чыгармачылык менен аткарууга көнүгөт, окуучунун чыгармачылык элестетүүсүн, ойлоону процессин активдештирет. Ар бир критерийдин көрсөткүчтөрүнүн системасы бар, алар изилдөө методдору аркылуу өлчөнөт.

Таблица 2.2.2 – Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгү

Критерийлер	Көрсөткүчтөр	Өлчөөнүн каражаттары
Когнитивдүү	1. Чыгармачылык ишмердүүлүк жөнүндө түшүнүк алышат. 2. Чыгармачылык жөндөмдүүлүктү түшүнүшөт.	Тестирилөө “Биргелешип издөө” стратегиясы
Мотивациялык	1. Чыгармачылык көнүгүүгө болгон мамилеси. 2. Чыгармачылык жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү. 3. Түшүнүүгө умтулуу.	Байкоо. “Акылдуу бала” жомогун өтүү методикасы
Ишмердүүлүк	1. Окуу ишмердүүлүк процессинде жаңы маанилерди чечүү. 2. Ойлоодогу оригиналдуулуктун, креативдүүлүгүнүн пайда болушу. 3. Коллективдүү чыгармачылык ишмердүүлүккө катышуу.	Байкоо. “Түлкү менен кене” жомогунун методикасы

Жогорудагы критерийлерге таянуу менен окуучулардын чыгармачылыгынын деңгээлдери боюнча кароого болот: жогорку, ортоңку, төмөнкү.

1.Жогорку деңгээл. Окуучулар тапшырмаларды аткарууда өз алдынчалуулугу, демилгелүүлүгү менен айырмаланышат, алар өз алдынча, эркин ойлонууга умтулушат. Окуучуда байкагычтык, түшүнүү, элестетүүсү, ойлоосу өнүгөт. Окуучулар өзүнүн жаңы оригиналдуу, башкаларга окшобогон ойлорун түзө алышат. Мугалимдин окуучулар менен иштөөсү алардын чыгармачылык ишмердүүлүгү ишке ашат.

2. Ортоңку деңгээл. Берилген тапшырмаларды кабыл алат, өз алдынча, мугалимдин жардамы менен иштейт, бирок чечимдери оригиналдуу эмес.

3.Төмөнкү деңгээли. Бул деңгээлдеги окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн билгичтик көндүмдөрү белгилүү деңгээлде өнүкпөйт. Алар пассивдүү келишет. Тапшырмаларды мугалимдин жардамы менен аткарышат. Окуучулар берилген суроолорго ойлонуп жооп беришет. Буларга күтүүсүз суроолорду берүүгө болбойт. Алардын жоопторунда изденүүчүлүк, оригиналдуулук байкалбайт. Бала өз алдынча иштөөгө аракет жасабайт. Жогорудагы деңгээлдердин негизинде окуучулардын чыгармачылыгын төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот:

Таблица 2.2.3 – Башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн өнүгүү деңгээли

Критерийлер	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
Когнитивдүү	Жеткиликтүү билим деңгээлге ээ, кебинин өнүгүүсү жакшы.	Билим деңгээли жеткиликтүү эмес, түшүнүгү, көз карашы, кептик өнүгүүсү орто.	Билим деңгээли, кептик өнүгүүсү төмөн.
Мотивациялык	Чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө умтулушат, чыгармачылык тапшырмаларды кызыгуу менен аткарышат.	Жеткиликтүү деңгээлде активдүү эмес, чыгармачылык тапшырмаларды мугалимдин жетекчилиги менен аткарышат.	Пассивдүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн арттырууга умтулушпайт.
Ишмердүүлүк	Тапшырмаларды өз алдынча аткарууда оригиналдуулугу, көркөмдүүлүгү менен айырмаланат.	Тапшырмаларды аткарууда кээде мугалимдин жардамына муктаж.	Чыгармачылык тапшырмаларды аткарууда пассивдүү.

Адабий окууга үйрөтүүдө тексттин мазмунун талдоо башкы маселе. Дайыма айтып берүү эске тутууну жогорулатат. Мындай учурда текстти талдоонун башкы ыкмаларын пайдаланууну талап кылат. Айтып берүүнүн түрлөрүнө турмуштук тажрыйбасы, тандап, кыскартып, чыгармачылык, драмалаштыруу, өзгөртүп айтуу, сүрөттөп берүү, сүрөт тартуу, чыгарма жаратуу ж.б. кирет. Айтып берүү окуучулардын байланыштуу кебин, сөзүн өстүрүүдөгү чыгармачылык ишмердүүлүккө кирет. Айтып берүүдө окуучулардын жандуу кеби ишке ашат. Тилдик чөйрө окууда, ангемелешүүдө, текстти анализдөөдө өздөштүрүлөт. Бул жумуштарды аткарууда окуучу өз алдынча өнүгөт, чыгармачылыкты өнүктүргөн элеменеттер пайда болот. Айтып берүүдө окуучунун угуучулук кызыгуусу пайда боло баштайт.

Адабий окууга үйрөтүүдө анын мазмунунун негизги компоненттери башкы ролду ойнойт. Демек, окутууда анын негизги жана сырткы бөлүгү каралат. Ал төмөнкү курамда сунушталат.

Сүрөт 2.2.1. Адабий окуунун компоненттери

Сүрөт 2.1.3 Адабий окуунун мазмунунун ички компоненттери

Эпикалык ырларда сюжетке кенен орун берилет, т.а. окуянын системасы жана өнүгүшү. Эпикалык ырлардын түзүлүшү аңгеме, тексттердин мазмунуна үндөшүп турат. Эпикалык ырларга 2-4-

класстардын окуу китептеринде К.Тыныстановдун “Бала менен чымчык”, Т.Кожомбердиевдин “Адептүү кыздар”, Т.Сатылгановдун “Насыят” (2-класс), А.Токомбаевдин “Китеп”, А.Осмоновдун “Мугалим”, “Кепти сүй”, “Торутай” Ж.Садыковдун “Канаттуулар”, Токтогулдун “Өткөн заман жөнүндө”, “Бешик ыры”, К.Урманбетовдун “Айдагы кыз”, Ж.Мамытовдун “Ат жабдыксыз ат жайдак” (3-класс), Т.Самудиновдун “Жаныбарлар дүйнөсү”, С.Жусуевдин “Топоз менен карышкыр”, “Кекиликтин уясы”(4-класс) ж.б. сунуш кылынган.

Адабий окууга пейзаждык жана социалдык саясий, Ата Журт, эмгек темасында, акындын ар кандай көңүл абалын билдирген пейзаждык лирикалары сунушталган. Алсак, Т. Байзаковдун “Кыргыз жери” (4-класс) деген ыры толугу менен окулат. Себеби, Мекен темасында жазылган бул ырдын жогоруда сөз болгон пейзаж лирикасынан канчалык айырмасы бар экендигин көрсөтүү үчүн чыгарманы толук окуп берүүгө туура келет. Мындай ыр окугандан кийин пейзаж лирикасы менен Мекен темасындагы ырлардын айырмачылыгын балдар өзүлөрү да айтып бере алат. Экинчи ырды балдарга окуп берүү окуучулардын бул жөнүндөгү түшүнүгүн ого бетер тереңдетет. Т. Байзаковдун “Кыргыз жери” деген ырында кыргыз жеринин сулуулугун да, улуулугун да, Ысык-Көлү, адырлары, дайралары, седеби, гүл денелүү, күн жүздүү, берекелүүлүгү жөнүндө салыштыруулар, алардын аскасы көк асманга тийиш турганы, түрдүү караңгылыгынан көрүнбөй турган кыргыз жери улам тандын атышы менен көркүнө көрк кошулуп, көз алдына кооз сүрөттөй болуп тартылганы элестетилет. Демек, пейзаждык жана Мекен жөнүндөгү ырларды окутууда салыштырып окутуу сөзсүз эске алынышы керек. Бул боюнча диссертацияда кенен талдоо жүргүзүлүп, сабактардын үлгүлөрү, алардын жыйынтыктары берилген.

Башталгыч класста адабий окууга үйрөтүү боюнча анализдөөлөрүнүн жыйынтыгы республиканын бир топ мектептеринде педагогикалык байкоодон өткөрүлүп, илимий иликтөөлөрүнүн жыйынтыгы чыгарылды. Эксперименталдык байкоо жүргүзүүдө биз Жалал-Абад шаарынан Г.Мамытованын, Р.Абдрахманованын, Ф.Саматованын, Э.Абдрахманованын, А.Маматумаровдун, М.Базарбаеванын, Э.Калдарованын, С.Жолдошованын, Г.Акматкулованын. Базар-Коргон районунан З.Умарованын, Ж.Чыйбылованын, Ч.Ибраимованын, Г.Забированын, Абдашим к. Кларанын, Аксы районунан М.Болотбаеванын, Сузак районунан А.Авазовдун, К.Божуеванын, Г.Ташиеванын, Т.Маматовалардын иш-тажрыйбаларына таяндык. Педагогикалык байкоолор этаптар боюнча жүргүзүлдү.

Биринчи этабында (1995-2003-жылдар) текшерүүчү көзөмөл катарында башталгыч мектепте адабий окуунун учурдагы абалы, аларды мектептерде жүргүзүү боюнча Жалал-Абад шаарынын №4, №9, №14, №17, № 19, №21 орто мектептеринде, Базар-Коргон (Кыргоо, М. Мамбеталиев, К. Сооронбаев), Сузак (Т.Темирбаев атындагы мектеп-гимназиясы) райондорунун мектептеринин башталгыч класстарынын мугалимдеринен, окуучуларынан текшерүү жумуштары алынды.

Экинчи этабында (2003-2006-жылдар) окутулуучу, байкоочу көзөмөл катарында жогорудагы көрсөтүлгөн мектептерде байкоо жүргүзүлдү.

Үчүнчү этабында (2006-2012-жылдар) жайылтуучу жана адаптациялоочу иштер жүргүзүлдү. Мында жогорудагы мектептерде, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” адистигинде окуган жогорку курстарга “Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн проблемалары” деген темада атайын курс окулду. Диссертацияда жүргүзүлгөн иштер толук анализденип, аларга карата сунуштар берилген.

Адабий окууга үйрөтүү кеп ишмердүүлүгүнүн жазуу формасына кирет (М. С. Соловейчик), окуучунун жазуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө да (дилбаян, баяндама) башкы планга коюлат. Биз эң алгач тандап алынган класста китеп окуу көндүмдөрүн жүргүздүк.

Таблица 4.5.1 – Китеп окуу көндүмдөрү (тажрыйбага чейин)

	Класстар	Саны	20-25	30-35	40-45	50-55	60-70	80-90
.	1-класс	220	20	50	100	50		
.	2-класс	250	30	92	68	66		
.	3-класс	240				100	100	40
.	4-класс	220				90	92	38

Таблицалардын жыйынтыгы боюнча алып караганда, окуучулардын китепти шар, туура, сезимдүү, көркөм окуусуна өтө көп көңүл бурулуп, текст, текстти талдоо жумуштары менен иш жүргүзүүсү аз экендиги байкалды. Көпчүлүк окуучулардын текстти окугандагы темпи окуу программасынын талабына жооп бербейт, бул талапка көп мугалимдер көңүл бурбастан, алардын окуу көндүмдөрүн гана эске алышат. Биз бул проблемаларды педагогикалык байкоодо эске алдык.

Эксперименталдык байкоонун жыйынтыгы башталгыч класстар боюнча секцияда талкууланып турулду. Биз мында ар бир чейректин башталышында мугалимдерге сабактардын иштелмелерин сунуш кылып, аларды чейректин аягында жыйнап, жыйынтыгын чыгарып турдук. Демек, эксперименттеги төрт деңгээл төрт чейректеги аткарылган жумуштардын жыйынтыгы катары каралат. Бул секцияда 40тан ашык ачык сабак талкууланып, жалпыланды, 1000ге жакын баланын оозеки жана жазуу кептеринин жооптору анализденди.

Таблица 4.5.2 – Китеп окуу көндүмдөрү (тажрыйбадан кийин)

К/н	Экспер. класс	Окууч.	Бир минутада канча сөз окуйт						Текшер.клас	Окууч.	Бир минутада канча сөз окуйт							
			20-35	30-35	40-45	50-55	60-70	80-90			90-120	20-25	30-35	40-45	50-55	60-70	80-90	100-120
	1-ккл	170	100	60	10					1-ккл	170	90	70	10				
	2-ккл	170		40	70	20				2-ккл	170	40	60	70				
	3-ккл	150				70	60	10	10	3-ккл	150			30	80	50	10	
	4-ккл	170					30	100	40	4-ккл	150			40	30	70	10	

Эксперименттин экинчи багыты Жалал-Абад шаарынын №4, №9, №14, №19, №21 орто мектептеринде Базар-Коргон, Сузак, Ноокен райондорунун мектептеринде апробациядан өткөрүлүп, талкууланды. Окуу программасында (2002, 2004, 2006, 2011) адабий окууда баланын орток, биргелешкен чыгармачылыгы (М. М. Бахтин, А. М. Кудина, Л. С. Выготский, Ж. Пиаже) көрсөтүлүп, аны аткаруунун принциптери берилген. Адабий окууга үйрөтүүдө окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн ишке ашыруучу жумуштар ишке ашты. Бул иш-аракеттер тексттин модели аркылуу жүргүзүлдү. Адабий окууда тексттин моделин түзүүгө өзгөчө маани берилет. Ошондой эле тексттин мазмунун талдоодо аналитикалык, синтетикалык, адаптациялоочу этаптардын жүргүзүү сунушун (Е.Егоров) колдоого болот. Бул ыкмалар эксперименталдык байкоодо эске алынды.

Адабий окууда тексттин моделин түзүүдө башкы көңүл – чыгармачылык борбор менен иштөөгө бурулду. Ар бир тексттин мазмунун ачууда 4 чыгармачылык борбор түзүлөт.

- 1 – чыгармачылык борбор, тексттин башталышы (Чакыруу)
- 2 – чыгармачылык борбор, тексттин ортосу (Түшүнүү)
- 3 – чыгармачылык борбор, тексттин аягы (Ойлоону)
- 4 – чыгармачылык борбор, чыгармага чыгарма жаратуу (Анализдөө).

Чыгармачылык борборлор тексттин мазмунун синтездөөдө алынып барылат. Мында адабийлүүлүк принциби (В. Г. Горецкий), синтездөөчү жана адаптациялоочу (Е.Егоров), этаптар менен иштөө, тексттин моделин түзүү (М. И. Оморокова, В.Г.Горецкий ж.б.) жумуштары колго алынат. Демек, бул методикалык ыкмалар окуу процессинде өтө актуалдуу педагогикалык байкоодо эске алынды.

Чыгармачылык борборлор менен иштөөдө чыгармачылык, орток чыгармачылык, биргелешкен чыгармачылык жетекчиликке алынды. Бул боюнча бир топ окумуштуулардын (Е. Егоров ж.б) оюна кошулуу менен алар-

дын тексттин анализдөөчү, синтездөөчү, адаптациялоочу этабына кошумча иретинде биз экспериментте чыгармага чыгарма жаратуу, чыгармачылык борбор түзүү этабын кошо жүргүздүк. Ушул ыкма боюнча 60 тан ашык сабак, 300дөн ашык текстке карата жазган чыгармалары талданды. Облустук, шаардык, райондук масштабда бул ыкма боюнча аймактык семинарлар өткөрүлдү. Окуучулардын текст менен иштөө, чыгармага чыгарма жаратуу боюнча жооптору төмөнкү таблицада берилди.

Таблица 4.5.3 – Окуучулардын текст менен өз алдынча иштөөсүнүн жана чыгармага чыгарма жарата алуусунун көрсөткүчү

	Эксперименталдык класстар	Текшерүүчү класстар
Экспериментке чейин	64,7%	62,2%
Эксперименттен кийин	75,9%	64, 5%

Эксперименталдык байкоолордун жыйынтыгын анализдөөгө карата адабий окуу китептериндеги “Бабалардан калган сөз” бөлүмүндөгү жомоктор талдоого алынып, алардын жыйынтыгы диссертацияда кенен чагылдырылды. Бул багыттагы проблемаларды өркүндөтүү үчүн окуу программаларын жана окуу китептерин түзүүчүлөргө сунуштар киргизилди, алар диссертацияда толук анализденди.

Диссертацияда адабий окууда окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүдө жомокторду окутуу, алар менен иштөө кенен талдоого алынган. “Жыл жана анын төрт уулу”, “Түлкү менен кене”, “Түлкү менен сүлөөсүн” жомокторун окутууда мугалимдин өзгөчө көңүл буруучу процесси – бул чыгармага чыгарма жаратуу болуп саналат. Мындай жумуштарды жүргүзүүдө чыгарманын мазмунун ачуу башкы планга коюлду. Чыгарманын мазмунун анализдөөдө анын төмөндөгүдөй бөлүкчөлөрү натыйжалуу экендиги биздин иликтөөдө аныкталды. Тексттин башталышы, ортосу, аягы аныкталып, алар менен иштөө жүргүзүлөт: бул ыкмада бир окуучу жомоктун сюжетин айтып берет, ал эми анын андан ары кандайча улангандыгы, тексттин мазмуну эмне менен башталды, ортосу кандайча уланды, тексттеги окуя эмне менен аяктады, ал эми тексти кандайча улантууга болот, ага карата кандай чыгарма жаралат, же аларды оозеки, же жазуу жүзүндө ишке ашырууга болобу, аткарылуучу жумуштар ушундай ыкмалар менен жүргүзүлөт. Ушул ыкманы колдонуу менен окуучулар текстке текст жаратуу ыкмасын бир топ жакшы өздөштүрөт. Мындагы айрым окуялар өзгөрүп, же таптакыр башкача текст түзүлүп

калышы мүмкүн.Текстти улантуу, текстке текст жаратуу ыкмасы балдардын каармандын кейипкерин талдоо, алардагы окшоштук касиетти толуктап, аны ишке ашыруу технологиясын да пайдалана алышат. Ал эми окуяны улантуу ыкмасы аркылуу ага карата чакан чыгарма жаза алат, же ал каармандардын кийинки тагдырларын жөнүндө чакан аңгеме жаратат, же ал каармандардын кийинки тагдыры жөнүндө чыгарма жаратышат. Мисалы, “Жыл жана анын төрт уулу” жөнүндөгү жомокту учурдагы жыл календарлары, алардын жыл, ай, жума аттарын салыштырышат, алар жөнүндө чыгарма жаратуу менен ой жүгүртүшөт. Бул боюнча окуучулар жалпысынан төрт деңгээлге ажыратылды.

Таблица 4.5.4 – Окуучулардын текст менен өз алдынча иштей алуусунун проценттик катышы

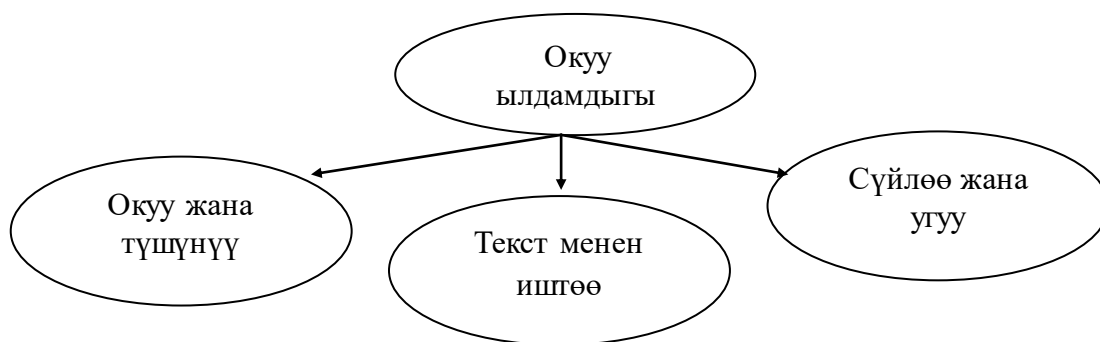
Класстын түрү жана окуучулардын саны	Окуучулардын текст менен өз алдынча иштей алуу мүмкүнчүлүктөрү	Этаптар			
		1-деңгээл	2-деңгээл	3-деңгээл	4-деңгээл
текшерүү класстары (406 окуучу)	Өз алдынча иштей алган окуучулар	57,4%	57%	65,9%	68,7%
	Өз алдынча иштей албаган окуучулар	42,6%	43,3%	34,1%	31,3%
эксперименталдык класстар (468 окуучу)	Өз алдынча иштей алган окуучулар	68,3%	71,2%	78,9%	83,5%
	Өз алдынча иштей албаган окуучулар	31,7%	28,8%	21,1%	16,5%

Байкоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, бул ыкмалар сабактын натыйжалуулугун орточо 11%га жогорулатууга мүмкүнчүлүк ачты. Ушундан улам, сабакта ыңгайлуу методдорду пайдалануу окуучулардын чыгарманын мазмунунун адабий-эстетикалык маанисин жогорулатууга, алардын таалим-тарбиясын жогорулатууга ири мүмкүнчүлүктөрдү түзөт (И. Бекбоев). Мисалы, көп жылдар бою байкалган “Акылдуу бала”, “Түлкү менен кене”, “Түлкү менен сүлөөсүн” жомокторун текшерүүчү топтордо окуп-үйрөнгө чейин 210 окуучунун 50сү гана өз деңгээлинде кабыл алса, окуп-үйрөнүлгөндөн кийин бул көрсөткүч ал топто 100гө жетти. Ал эми ушул эле чыгарманы 230 окуучу катышкан эксперименталдык топтордо окуп-үйрөнүлгө чейин 47 окуучу өз деңгээлинде кабыл алса, биздин методикалык сунуштар аркылуу атайын байкоодон өткөрүлгөндөн кийин чыгарманын негизги баалуулугун 230 окуучудан 164 окуучу жогорку деңгээлде өздөштүрө алды. Окуучулардын оозеки жана жазуу жоопторун талдоо, дил баяндарын, баяндамаларын текшерүү чыгармалардын мазмунун айттыруу ыкмалары да эксперименттин натыйжалуулугун аныктады. Экспериментте тастыктагандай, сынак өткөрүлгөн класстарда жогорку (1-деңгээлге) көтөрүлүү улам өсүшкө ээ болду. Ал төмөнкү таблицада берилди.

Таблица 4.5.5 – Эксперименттин аягында тексттин модели менен иштөөдө окуучулардын өздөштүрүүсүнүн проценттик катышы

к / №	Сунушталган чыгармалар	Класстын түрү жана окуучулардын саны	Баалар					Билим сапаты	Өздөш түрбө гөнү
			“5”	“4”	“3”	“2”			
1.	Жыл жана анын төрт уулу	текшерүү классы	29,2	41,4	25,9	4,4	70,6	29,4	
		экспериментал. класс	33,5	47,1	17,3	2,1	80,6	19,4	
2.	Эки эчки	текшерүү классы	27,7	42,2	25,1	5	69,9	30,1	
		экспериментал. класс	30,9	51,6	14,9	2,6	82,5	17,5	
3.	Түлкү менен кумурска	текшерүү классы	27,9	44,1	23,9	4,1	72	28	
		экспериментал. класс	31,4	51,9	14,8	1,9	83,3	16,7	
4.	Ырыс алды – ынтымак	текшерүү классы	23,5	50,2	24,2	2,1	73,7	26,3	
		экспериментал. класс	28,7	54,9	15	1,4	83,6	16,4	
5.	Абышка менен дөө	текшерүү классы	26,9	44,6	24,2	4	71,5	28,5	
		экспериментал. класс	30,3	51,8	16,7	2,2	82,1	17,9	
6.	Мышык менен түлкү	текшерүү классы	27,3	45,9	23,6	3,2	73,2	26,8	
		экспериментал. класс	30,6	52,9	15,1	1,3	83,5	16,5	
7.	Акылдуу бала	текшерүү классы	26,3	45,5	24,2	4	71,8	28,2	
		экспериментал. класс	32,2	50,3	16,2	1,3	82,5	17,5	
8.	Абышка менен кемпирдин көмөчү	текшерүү классы	24,5	44,4	17,8	4,3	72,9	27,1	
		экспериментал. класс	31,9	52,5	14,2	1,4	84,4	15,6	

Педагогикалык байкоодо биз жогоруда көрсөткөндөй, окуучунун окуу көндүмдөрү, чыгармачылык ишин уюштурууга басым жасалды. Демек, окуучунун өз алдынча окуу көндүмдөрүн, чыгармачылыгын ишин уюштуруу, алар менен иштөөнү уюштуруу мугалим менен окуучудан чыгармачылыкты талап кылары талашсыз экендигин биздин изилдөө көрсөттү. Ошондуктан адабий окууда окуунун ылдамдыгынын курамы төмөндөгүдөй жүргүзүү мектеп тажрыйбасына сунуш кылынды.

Сүрөт 4.5.6. Окуу ылдамдыгынын курамы

Бул сунуш кылынган курамга таянуу менен башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдө окуучунун текстти окуу ыкмасын төмөндөгүчө сунуштоого болот.

1. Башталгыч класста адабий окууга үйрөтүүдөгү окуу көндүмүнүн түрү.

- 1.1. Муундап окуу.
- 1.2. Муундап-сөздөп окуу.
- 1.3. Туура окуу.
- 1.4. Шар окуу.
- 1.6. Түшүнүп окуу.
- 1.7. Көркөм окуу.

2. Текстти талдоодогу окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда калыптануучу окуу көндүмдөрү.

- 2.1. Көз жүгүртүп окуу.
- 2.2. Купуя окуу.
- 2.3. Жарыя окуу.
- 2.4. Ролдоштуруп окуу.
- 2.5. Салыштырып окуу (каармандардын образын).
- 2.6. План боюнча окуу.
- 2.7. Сынчыл окуу.
- 2.8. Башкарып окуу.
- 2.9. Биргелешип окуу.
- 2.10. Бири-бирин окутуу.

Бул ыкма боюнча бүтүрүүчү класстарда (4-класс) жүргүзүлгөн жумуштарда (112 окуучу), купуя окуунун минималдуу темпи минутасына 120 сөз, максималдуу минутасына 100 сөзгө, орточосу минутасына 110 сөзгө, текшерүүчү класстарда 70-80 сөзгө чейин жетти. Демек, окуу ылдамдыгын түрү боюнча жүргүзүү сунушталат.

Биринчиден, элдик оозеки чыгармаларды окутууда тексттер менен иштөөдө окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүдө тексттин моделин түзүү, ар өтүлүүчү материалда колдонуу зарыл экендигин педагогикалык байкоодо ырасталды.

Экинчиден, адабий чыгармаларды окутууда тексттин моделин түзүүнү тереңдетүү жолу менен пайдалануу ыңгайлуу экендиги ырасталды.

Үчүнчүдөн, адабий окууда окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, алар менен иштөө ар бир мугалимдин милдети экендиги аныкталды.

Төртүнчүдөн, адабий окууда мугалим ар бир чыгарманын мазмунун түшүндүрүүдө, окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүдө кыргыз элинин чечендигин, төкмөлүгүн өркүндөтүү проблемасын колго алуу.

Бешинчиден, адабий окууда мугалим ар бир тексттин мазмунун талдоодо көркөм окууну пайдаланууну ишке ашыруу. Себеби, башталгыч класста бул проблема жакшы жолго коюлбай келе жатат.

Алтынчыдан, адабий окууда китеп окуу ылдамдыгын өркүндөтүү жолу менен ишке ашыруу керек экендиги педагогикалык байкоодо ырасталды.

Эксперименталдык байкоонун жыйынтыгы боюнча, окуучунун окуу көндүмдөрүн көзөмөлгө алуу боюнча төмөнкү схеманы сунуш кылууга болот.

Таблица 2.3.1–1-класстагы окуу ылдамдыгын текшерүүнүн формасы

	Окуучунун ф.а.а.	Окуучунун китеп окуу ыкмасы	Окуунун темпи (1 мин.)	Текстти катасыз окушу	Текстти түшүнүүсү	Кетирген каталары	Жалпы баа

Таблица 2.3.2 – 2-4-класстын окуу ылдамдыгын текшерүүнүн формасы

	Окуучунун ф.а.а	Окуунун темпи (1 мин.)	Каталардын саны	Текстти мазмуну боюнча сүрөттөп берүү	Көркөм окуу	Катасыз окуу	Жалпы баа

Китеп окуу көндүмдөрүндө купуя окууга өзгөчө маани берилет (М. И. Оморокова). Бул ыкма боюнча бүтүрүүчү класстарда (4-класс) жүргүзүлгөн жумуштарда (350 окуучу), купуя окуунун минималдуу ылдамдыгы минутасына 147 сөз, максималдуулугу минутасына 150гө, орточосу минутасына 130 сөзгө чейин жетти. Текшерүүчү класстарда 120 сөзгө чейин жетти. Демек, окуу көндүмдөрүн түрү боюнча жүргүзүү керек. Окуу көндүмдөрү боюнча жарыя окуу (1-2-класс), купуя окуу (3-4-класс) боюнча иликтөө жүргүзүү сунуш кылынды. Ал эми окуу көндүмдөрүн көзөмөлгө алуу да ушундай тартипте жүргүзүлөт.

Жалпы корутунду жана илимий -методикалык сунуштар

1-милдетте башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери аныкталды. Педагогикалык негиздеринде теориялык, дидактикалык, прикладдык негиздери каралды. **Теориялык негизи** – бирдиктүү педагогикалык процесс экендигин далилдөөдө биз башталгыч мектептеги адабий окууга үйрөтүүнүн, тарбиялоонун,

өнүктүрүүнүн бирдиктүү экендигин байкадык. Ал эми педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүндө адабий окууга үйрөтүү окутуу процессинде бирдиктүү, активдүү экендиги, педагогикалык принциптерде адабий окууга үйрөтүүнүн көркөмдүк-эстетикалык, жанрдык, тематикалык, адабийлүүлүк принциптери, практикалык багыт, маданият таануу, кеп өстүрүү, чыгармачылык менен окуу, ырааттуулук, системалуулук, кенже мектеп жашындагы балдардын көркөм чыгармаларды кабыл алуусун көзөйлөгө алуу принциптери сунушталды.

Дидактикалык негизи – башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүдөгү мыйзам ченемдүүлүктөр менен адабий билим берүүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн бири-бирине шайкеш келтирүүчү маселелери чечилди.

Прикладдык, же болбосо методикалык негизи катары башталгыч мектептин 2-4-классында адабий окууга үйрөтүүнүн методдору, каражаттары, ыкмалары элдик жана адабий чыгармаларды окутууда пайдалануунун жолдору, алардын айырмачылыктары сунушталды, текст менен иштөөнүн моделдери, өзгөчө текстке текст жаратуу ыкмалары, окуу көндүмдөрүнүн түрлөрү практикалоо каралды. Ал эми адабий окууга үйрөтүүдө окуучунун окуу жана чыгармачылык иштеринин курамы жана пайдалануунун жолдору берилди.

2-милдетте адабий окууга үйрөтүүдө текст менен иштөөнүн ыңгайлуу жолдору сунуш кылынды. Биз мында айрыкча тексттин модели менен иштөөнү практикалай алдык. Текст менен иштөөдө анын 4 баскычы практикаланды. Тексттин башталышы, ортосу, аягы, андан ары улантылышы. Ошону менен бирге текстке чейинки, текстти окугандагы, текстти окугандан кийинки моделдери сунуш кылынды. Тексттин модели менен иштөө башталгыч класста ыңгайлуу экендигин тастыктай алдык. Бул проблеманы чечүүгө карата методикалык сунуштар иштелип чыгып, мектеп тажрыйбасына сунуш кылынды.

Адабий окууга үйрөтүүдө китеп окуу ылдамдыгын жүргүзүү, алар менен иштөө окуучунун окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандырууга ыңгайлуу экендиги ырасталды. Мында, айрыкча, муундап, муундап-сөздөп, туура окуу, шар окуу, сезимдүү окуу, көркөм окуу, купуя жана жарыя окуу, окуунун темпи менен иш жүргүзүлдү. Булардын негизинде окуучу тексттин аталышын, андагы түйүндүү сөздөрдү, автор менен диалог түзүүнү, өз оюн эркин айтууга, түшүндүрүп берүүгө, текстке карата жөнөкөй жана татаал план түзүүгө, план боюнча өз оюн айтып берүү компетенттүүлүгүнө ээ болуусу аныкталды.

3-милдетте биздин изилдөөдө башталгыч мектептеги адабий окуунун илимий-методикалык табиятын аныктоого басым жасалды. Бул маселени чечүүдө кыргыз башталгыч класстарында алгачкы окуу китебин түзүүчүлөр т.а. И. Арабаевдин. К. Тыныстановдун. С. Наматовдун эмгектери, 20-90-жылдардагы башталгыч класстар үчүн түзүлгөн “Эне тили” окуу китептери, окуу программалары, алардын өнүгүү эволюциясы, өнүгүү этаптары такталды, адабий окуунун келечектүү проблемаларын чечүүнүн жолдору

көрсөтүлдү. Баланын окуу көндүмдөрүн калыптандыруунун орду, ролу аныкталып, элдик оозеки жана адабий чыгармалар аркылуу окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн жолдору көрсөтүлдү. Окуу китебиндеги тексттер аркылуу окуучуга билим берүү, тарбиялоо, өнүктүрүү функциясы такталды жана улуттук мазмунда өркүндөтүүнүн келечектүү концепциясы иштелип чыкты, жалпысынан алганда, башталгыч мектепте адабий билим берүүнүн түптөлүшү, калыптанышы, учурдагы абалы менен келечеги ар тараптуу, системалуу, пландуу багыттары изилдөөгө алынды жана аны мындан ары өнүктүрүүнүн багыттары сунуш кылынды.

4-милдетте тексттин мазмунун түшүнүү аркылуу башталгыч класстын окуучусу чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрө алары тастыкталды. Мында окуучу тексттин мазмунуна карата мугалимдин суроосуна жооп берүүгө, так, кыска, тандоо жолу менен тексттин мазмунун айтып берүүгө, чыгармадагы каарман жөнүндө оозеки аңгеме түзүүгө, аны сүрөттөөгө, салыштырууга, кара сөз түрүндөгү аңгемени жана ырларды көркөм окууга, аларды жаттоого, текстке карата чыгармачылык тапшырмаларды аткаруу менен окурмандык компетентүүлүгүн өнүктүрө алышты.

Адабий окууга үйрөтүүдө окутуунун активдүү методдорун пайдалануу, алар менен иштөө окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрү сунуш кылынды. Биз мында адабий окууда чакыруу, түшүнүү, ойлоону стадияларын практикалоону көрсөтө алдык. Чакырууга кластер, синквейн, пирамидалык окуя, акыл-эс чабуулу, түгөйлөшүп окуу, түйүндүү сөздөр, эссе, билем-билгим келет-билдим, түшүнүүгө т-схемасы, сынчыл окуу, сүрөт менен иштөө, эки бөлүктүү күндөлүк, бири-бирин суроо, бири-бирин окутуу, ой жүгүртүүгө Венндин диаграммасы, биргелешип издөө, кайчылаш талкуу, тайпаларга бөлүнүп иштөө, борборлор менен иштөө, кайталоо, талаш-тартыш, жеке, түгөйлөшүп, топто иштөө стратегиялары сунуш кылынды. Бул стратегиялар менен иштөөгө карата методикалык сунуштар тажрыйба жүргүзүлгөн мектептердин мугалимдерине сабактардын үлгүлөрү сунуш кылынды, апробациядан өткөрүлдү. Демек, булар менен иштөө окуучунун чыгармачылык компетентүүлүгүн арттырууда ыңгайлуу метод катары сунушталды. Жогорку окуу жайларында башталгыч класстын мугалимдерин даярдоого карата бул адистиктер үчүн “Башталгыч класста адабий окууга үйрөтүүнүн методикасы” боюнча лекциялык курсту жүргүзүүнүн электрондук варианты (слайддары менен бирге) иштелди.

5-милдет боюнча изилдөөнүн жүрүшүндө башталгыч класстардагы адабий окууга үйрөтүүнүн абалы окуп-үйрөнүлдү жана анализденди. Бул жумуштар педагогикалык байкоодон өткөрүлдү. Педагогикалык байкоодо биз тарабынан сунуш кылынган материалдар Жалал-Абад шаарынын, Базар-Коргон, Сузак, Ноокен районунун мектептеринде жүргүзүлүү менен бул байкоо окуучуга, мугалимге, студентке бир топ ийгиликтерди алып келерине дагы бир жолу ынандык. Адабий окууга үйрөтүүдөгү инсанга багыттап окутуунун методдору пайдаланылды, алар биздин бүтүрүүчүлөр

тарабынан мектеп тажрыйбасына колдонулууда. Учурдагы, же болбосо азыркы этаптагы башталгыч класстарда адабий окуунун негизги багыттары, илимий негиздери көрсөтүлдү. Башталгыч класстарда адабий окуунун ишмердүүлүгүн анализдөөдө анын төмөнкү, ортоңку, жогорку деңгээлдери көрсөтүлүп, аларды инновациялык жол менен жайылтуунун жолдору, мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлдү. Алынган жыйынтыктардын негизинде “Адабий окуу” предметинин келечектүү концепциясы мектеп тажрыйбасына сунуш кылынды.

Жогорудагы айтылгандардан улам, төмөндөгүдөй илимий-методикалык сунуштар даярдалды:

1. Адабий окуунун теориялык жана практикалык маселелерин окуп-үйрөнүү үчүн кыргыз класстары үчүн “Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасын” түзүү, аны мектеп тажрыйбасына сунуштоо зарыл.

2. Башталгыч билим берүүдө эне тилин тереңдетип окутууда төмөндөгүдөй проблемалар турат. Алар: окуу планы эне тилин тереңдетип окутууга карата таза жазуу, сөз өстүрүү сабактарын кайрадан калыбына келтирүү аркылуу окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, жаңы окуу программасын даярдоо: андагы окуу көндүмдөрүн ишке ашыруу, китепти өз алдынча аң-сезимдүү түшүнүп окуу, көркөм окуу жөндөмдүүлүгүн арттыруу, сүйлөөгө, эсте сактоого, көңүл бурууга, чыгармага карата өз алдынча ой жүгүртүүгө, элдик жана адабий чыгармаларды үйрөнүү менен адабий тилдин нормасын сактоо талаптары ар бир сабакта эске алыныш керек.

3. Окуулуктар боюнча: эне тилин тереңдетип окутууга карата окуулук-хрестоматияны түзүү, ага негизги текст катары адабий чыгармаларды жана алардын үзүндүлөрүн, элдик оозеки чыгармалардан талдоо, сунуш кылынган ар бир тексттин мазмуну окуучунун логикалык ой жүгүртүүсүнө текст шарт түзө алган, тексттен тышкаркы каражаттарды (суроолор жана тапшырмалар, көнүгүүлөр, чыгарма жаратуу), чыгармачыл ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу, окуулуктардын типтерин аныктоо.

4. Адабий окууга үйрөтүү боюнча: адабий чыгармаларды окутуунун, тактап айтканда, ыр жана көркөм тексттердин, элдик оозеки чыгармалардын, б. а. жомоктун, тамсилдин, эпостун, калп, макал-лакапты окутуунун өзгөчөлүгүн, окуучунун чыгармачылыгын өстүрүүнүн, кеп өстүрүү жумуштарын жүргүзүүнү, байланыштуу кепти өстүрүү: адабий окуунун интеграциялык курсун өркүндөтүү: сабактын темасына, максатына, тибине жараша окутуунун методдорунун ыңгайлуу жолдорунун методикасын даярдоо: адабий окуу сабагында техникалык каражаттарды пайдалануунун методикасын иштеп чыгуу, ар бир өтүлүүчү теманын билим берүүчү, өнүктүрүүчү, тарбиялоочу функцияларын жетекчиликке алуу.

5. Адабий билим берүү окутуу системасында башкы планга коюлууга тийиш. Адабий билим алуу менен бирге бала ар тараптан өнүгөт. Ошондуктан адабий окууну жакшыртууга карата жогорку окуу жайларында башталгыч класстын мугалимдерин даярдоонун сапатын жогорулатуу, алардын

билимин өркүндөтүүнүн учурга ылайыктуу формаларын табуу жана аны колдонууну, ишке ашыруу зарыл. Адабий окууну өркүндөтүү ой-жүгүртүүнүн саясий-идеологиялык стандарттарынан, б.а. эрежелерди жаттоодон арылтып, ар бир чыгармага карата өз алдынча ой жүгүртүү, алар менен иштөө проблемасы актуалдуу.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ТӨМӨНКҮ ЭМГЕКТЕРДЕ ЧАГЫЛДЫРЫЛДЫ:

1.Сакиева С.С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери [Текст]: монография / С.С.Сакиева. – Бишкек, 2007. – 200 б.

2.Сакиева С.С.Сөз өстүрүү [Текст]: мектеп окуучулары үчүн түзүлгөн хрестоматия / С.С.Сакиева, Г.Ташиева. – Ош, 2000. – 41 б.

3.Сакиева С.С. Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун методикасы боюнча методикалык колдонмо [Текст] / С.С.Сакиева. – Жалал-Абад, 2000. – 40 б.

4.Сакиева С.С.Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун методикасы. [Текст]: сырттан окуу бөлүмүнүн студенттери үчүн / С.С.Сакиева, М.К.Мамбетова. – Жалал-Абад, 2001. – 45 б.

5.Сакиева С.С.Эне тили [Текст]: Лекциялык курс. / С.С.Сакиева, С.Ч. Осмоналиева, М.К.Мамбетова. – Бишкек, 2002. – 96 б.

6. Сакиева С.С. Силлабус [Текст]: Окуу пособиясы / С.С.Сакиева., С.Ч.Осмоналиева, М.К.Мамбетова. – Бишкек, 2005. – 205 б.

7.Сакиева С.С.Көркөм сөз кудурети [Текст]: 5-7-класстын окуучулары үчүн хрестоматия: / В.И.Мусаева , С.С.Сакиева. – Бишкек. – 2006. – 200 б.

8.Сакиева С.С.Башталгыч мектепте эне тилин окутуунун методикасы [Текст]: типтүү программа / С.С.Сакиева. – Жалал-Абад, 2011. – 57 б.

9. Сакиева С. С. Адабий окуу жана элдик оозеки чыгарма [Текст] / С.С.Сакиева // Эл. Эпос. Эгемендүүлүк: Кыргызстандын көз карандысыздыгынын 10 жылдыгына, Курманбек баатырдын 500 жылдыгына арналган конференциянын материалдары. – Жалал-Абад, 2001. – 56-61-бб.

10. Сакиева С.С. Эне тилин окутуунун калыптанышы (20-30-жылдыр) (1-макала) [Текст] / С.С.Сакиева К.Калчакеев // Ж.Баласагын атын.КУУ: Серия1.Гуманитарлык илимдер.– Чыг.3-4.Филология. Тил таануу.Адабият таануу.– Б.:КУУ, 2002.– 281-283 –бб.

11. Сакиева С.С. Эне тилин окутуунун калыптанышы (40-50-жылдар) (2-макала) [Текст] / С.С.Сакиева // Ж.Бапасагын атын. КУУ: Серия 1. Гуманитардык илимдер.– Чыг.3-4. Филология. Тил таануу. Адабият таануу.– Б.: КУУ, 2002.– 283-285- бб.

12. Сакиева С.С. Эне тилин окутуунун калыптанышы (60-70-жылдар) (3-макала) [Текст] /С.С.Сакиева // Ж .Баласагын атын. КУУ: Серия 1.

Гуманитардык илимдер. – Чыг.3-4. Филология. Тил таануу. Адабият таануу. – Б.: 2002.– 285-287-бб.

13. Сакиева С.С. Эне тилин окутуунун изилдениши [Текст] / С.С.Сакиева // Эл агартуу, 2002. – № 7-8.-1-7 бб.

14.Сакиева С.С. Лекция – как основная форма обучения в вузе [Текст] / С.С.Сакиева , С.А.Тобокелова // Эл агартуу, 2002. – № 7-8.-22-27 бб.

15.Сакиева С.С.Башталгыч класстарда эне тилин тереңдетип окутуунун актуалдуу маселелери [Текст] / С.С.Сакиева, Г. Ташиева, Т.Маматова // Эл агартуу., 2003.– № 7-8.-1-7 бб.

16. Сакиева С.С. Адабий окууда окуучунун кеп ишмердүүлүгүнүн булактары [Текст] / С.С.Сакиева // Вестник ЖаГУ, 2004. – 45-52-бб.

17. Сакиева С.С. Олимпиада и кружок как виды внеаудиторной работы студентов [Текст] / С.С.Сакиева // Вестник КНУ, 2004. – Вып. 4. – 122-124-бб.

18. Сакиева С.С. Разносторонняя роль игры в развитии и воспитания младших школьников [Текст] / С.С.Сакиева// Вестник КНУ, 2004. – Вып. 4. – 125-126-бб.

19.Сакиева С.С. Адабий чыгармаларды окутуудагы окуучунун кеп ишмердүүлүгү [Текст] /С.С.Сакиева //Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление // Материалы региональной конференции посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления // Вестник ОшГУ. – Ош, 2004. – №1. – 205-209-бб.

20.Сакиева С.С. Башталгыч класста элдик оозеки чыгармаларды окутуунун өзгөчөлүгү [Текст] / С.С.Сакиева //Новые векторы развития современного Кыргызстана: социальная мобилизация и добросовестное управление // Материалы региональной конференции посвященной году социальной мобилизации и добросовестного управления // Вестник ОшГУ. – Ош, 2004.– №1. – 200-205-бб.

21.Сакиева С.С. Окутуп-тарбиялоодогу мугалимдин жана ата-эненин ролу [Текст] / С.С.Сакиева, К.М.Ураимов //ОшМУнун жарчысы, психологиялык-педагогикалык илимдер сериясы. – Ош, 2005. – №8. – 17-19-бб.

22.Сакиева С.С.Формирование мотивов учения школьников [Текст] / С.С.Сакиева, С.А.Тобокелова// Известия вузов. – Бишкек, 2005. – №1. – 99-102-бб.

23.Сакиева С.С.Адабий окуудагы инновация жана традиция [Текст] / С.С.Сакиева // Известия вузов, 2005. – № 4.– 47-49-бб.

24.Сакиева С.С.Башталгыч класстарда адабиятты окутуунун актуалдуу маселелери [Текст] / С.С.Сакиева // Вестник ОшМУ, 2008. – № 6. – 237-240-бб.

25. Сакиева С.С. Башталгыч класста адабиятты окутуунун актуалдуу маселелери [Текст] / Сакиева С.С. // Вестник ОшМУ, 2008. – №4. – 55-60-бб.

- 26. Сакиева С.С.** Адабий окуунун өнүгүү тенденциялары [Текст] / С.С.Сакиева // Вестник ОшМУ, 2008. – № 6. – 232- 236-бб.
- 27. Сакиева С.С.** Кыргыз тилин окутуудагы традиция жана инновация [Текст] / С.С.Сакиева, С.Ч.Осмоналиева, С.Тобокелова // ОшМунун жарчысы. – Ош. – 2008. – №6. – 241-243 -бб
- 28. Сакиева С.С.** Башталгыч класстарда адабиятты окутуунун актуалдуу маселелери [Текст] / С.С.Сакиева // ОшМУнун жарчысы. – Ош. – 2009. – №6 – 208-211-бб.
- 29. Сакиева С.С.** Проблемы обучения и воспитания литературного чтения в начальных классах. Серия гуманитарных наук [Текст] / С.С.Сакиева // “Изденіс” – “Поиск”. – Алматы, 2009. – №4. – 298-302-бб.
- 30. Сакиева С.С.** Проблемы обучения и воспитания литературного чтения в начальных классах [Текст] / С.С.Сакиева Серия гуманитарных наук. Международное научно-педагогические издание // “Изденіс” – “Поиск”. – Алматы, 2009. – №4. – 302-305-бб.
- 31. Сакиева С.С.** Новая интерпретация проблем обучения и воспитания литературного чтения в начальных классах [Текст] / С.С.Сакиева // Высшая школа Казахстана. – Алматы, 2010. – №1. – 8-15-бб.
- 32. Сакиева С.С.** Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн проблемалары [Текст] / С.С.Сакиева // Известия Кыргызской академии образования. Спец. выпуск / Материалы межд. научно-практич. конф. посвященной 80-летию юбилею чл. корр. НАН, д.п.н., проф. Бекбоева И.Б. – Бишкек, 2010. – №4 (12). – 195-198-бб.
- 33. Сакиева С.С.** Адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын тажрыйбасы жана келечеги [Текст] / С.С.Сакиева // Известия вузов. – Бишкек, 2011. – №1. – 280-285-бб.
- 34. Сакиева С. С.** Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн табияты [Текст] / С.С.Сакиева, С.Ч. Осмоналиева // ЫМУнун жана БГУнун жарчысы. – Бишкек, 2012. – №21. – 338-342-бб.
- 35. Сакиева С.С.** Башталгыч мектептин окуучуларынын чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери [Текст] / С.С.Сакиева, С.Ч. Осмоналиева // ЫМУнун жана БГУнун жарчысы. – Бишкек, 2012. – №21. – 345-350-бб.
- 36. Сакиева С.С.** ЖОЖдогу адабий окууга үйрөтүүнүн методикасынын көйгөйлөрү жана келечеги [Текст] / С.С.Сакиева // КМУнун жарчысы. – Бишкек, 2012. – №2. – 359-361-бб.
- 37. Сакиева С.С.** “Адабий окуу” предметинин концепциясы [Текст] / С.С.Сакиева, С.Ч. Осмоналиева // ЖАМУнун жарчысы. – Жалал-Абад, 2012. – №1(26). – 210-216-бб

Сайипжамал Салайдиновна Сакиеванын 13.00.02 – окутуу жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) биргелешкен адистиги боюнча “**Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери**” аттуу темадагы педагогика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн даярдаган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: педагогикалык негизи, теориялык, дидактикалык, прикладдык, адабий окуунун түптөлүшү, өнүгүшү, калыптанышы, адабий окуунун эволюциясы, окутуудагы инновациялык жолдор, сөз өнөрү, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу, чыгармачылык борбор, тексттин модели, окуу көндүмдөрү, окуу ылдамдыгы.

Изилдөөнүн объектиси: башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүү процесси.

Изилдөөнүн максаты: башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу, аларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн методдору: теориялык, практикалык, эксперименталдык методдор изилдөөнүн максатына ылайык колдонулду.

– теориялык методдор: илимий анализ методу темага байланыштуу илимий-методикалык эмгектерди, мыйзамдарды, стандарттарды, нормативдик документтердин окуп-үйрөнүүдө, аларга таянуу менен иштин негизин аныктоодо;

– практикалык методдор: байкоо аңгемелешүү, сурамжылоо, анкеталык суроолорго жооп алуу, сабак өтүү, сабакка катышуу, сабактарды талдоо, тажрыйбаларды үйрөнүү, илимий негизин тактоо, толуктоо.

– эксперименталдык методдор: аныктоочу, текшерүүчү жана жыйынтыктоочу педагогикалык тажрыйбаларды жүргүзүү.

Изилдөөнүн теориялык жаңылыгы жана теориялык баалуулугу.

Башталгыч класстарда адабий окуунун теориялык жана практикалык жактан өнүгүшүн, педагогика илиминин өнүгүүсүндөгү ордун, маанисин аныктоо изилдөөнүн предметине алгач ирет алынды; башталгыч класстарда адабий билим берүүнүн эволюциясы аныкталды; элдик оозеки жана адабий чыгармалар аркылуу окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн уюштуруунун жолдору көрсөтүлдү; окуу китебиндеги тексттер аркылуу окуучуга билим жана тарбия берүүнүн шарттары такталды, адабий окуунун билим берүү, тарбиялоо, өнүктүрүү функциясы такталды жана улуттук мазмунда өркүндөтүүнүн келечектүү концепциясы иштелип чыкты,

Иштин практикалык баалуулугу: Изилдөөбүздөн келип чыккан ойлорду, тыянактарды, сунуштарды башталгыч мектептин окуу программаларын, адабий окуу китептерин, окуу-методикалык колдонмолорду түзүүчүлөр, методист-окумуштуулар, аспиранттар, башталгыч класстын мугалимдери пайдалана алат.

РЕЗЮМЕ

на диссертационное исследование Сакиевой Сайипжамал Салайдиновны на тему **“Педагогические основы обучения литературному чтению в начальной школе”** на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: педагогическая основа; становление, развитие, формирование теоретического, дидактического, прикладного литературного чтения; эволюция литературного чтения; инновационные пути обучения; организация учебной деятельности; центр творчества; модель текста; читательские навыки, скорость чтения.

Объект исследования: процесс обучения литературному чтению в начальной школе.

Цель исследования: разработка педагогических основ обучения литературному чтению в начальной школе, проведение их экспериментальной апробации.

Методы исследования: согласно цели исследования были использованы теоретические, практические и экспериментальные методы исследования.

– теоретические методы: метод научного анализа применен в изучении научно-методических трудов, законов, стандартов, нормативных документов, определении основ работы с опорой на них;

– практические методы: наблюдение, беседа, опрос, анкетирование, проведение уроков, посещение уроков, анализ уроков, изучение опыта, уточнение и дополнение научной основы;

– экспериментальные методы: констатирующий, контрольный и обобщающий методы, проведение педагогического эксперимента, определение их функций, анализ, синтез, обобщение.

Теоретическая новизна и теоретическая значимость исследования:

Впервые предметом исследования определены теоретическое и практическое развитие литературного чтения в начальных классах, его место и значение в педагогической науке; определена эволюция литературного образования в начальных классах; предложены пути организации творческой деятельности учащихся посредством устных народных и литературных произведений; уточнены условия образования и воспитания учащихся путем изучения текстов учебника; предложены традиционные и инновационные методы их изучения; уточнены образовательная, воспитательная и развивающая функции литературного чтения и разработаны перспективная концепция его совершенствования в национальном духе

Практическая значимость исследования: Мысли, выводы и рекомендации, полученные в результате нашего исследования, могут использовать составители учебных программ, учебников литературного чтения, учебно-методических пособий для начальных классов, ученые-методисты, аспиранты, учителя начальных классов.

Resume

to dissertation research of Sakyeva Sayipzhamal Salaydinovna on "Pedagogical Foundations of teaching literary reading at primary school" for the degree of Doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.02 - Theory and methods of teaching and education (Kyrgyz literature)

Keywords: pedagogical framework; formation, development, formation of a theoretical, didactic, application of literary reading, evolution of literary reading, innovative ways of learning, eloquence, improvization, public speaking, organization of learning activities, the center of creativity, in-depth teaching of the mother tongue, the model text, readers skills, speed reading.

Object of study: learning literary reading in elementary school.

Objective: to develop educational teaching bases of literary reading in elementary **Theoretical** schools, and their experimental validation.

Methods: according to the objectives of the study there were used theoretical, practical and experimental approaches:

- Theoretical methods: the scientific analysis used in the study of scientific and methodological papers, laws, standards, regulations, the foundations of the work, drawing on them;

- Practical methods: observation, interview, interviewing, questionnaires, lessons, attending lessons, analysis of lessons, learning experiences, refine and complement the scientific basis;

- Experimental methods: stating, controlling and synthesis methods, conduct of the experiments and to determine their functions, analysis, synthesis, generalization.

Theoretical novelty of the research:

For the first time the subject of investigation identified the theoretical and practical development of literary reading in elementary classes, its place and importance in teaching science, to determine the evolution of literary education in the elementary grades, the ways of organizing creative activities of students through oral traditions and literary works, specified the conditions for teaching and educating students by studying textbooks, offer traditional and innovative methods of teaching; specified educational, training and developing the function of literary reading and developed a promising concept to improve it in the national spirit.

Overall, systematical, comprehensive and planned investigation of development and formation, current state and future of literary education in primary schools and directions of its further improvement were suggested.

Practical implications: Thoughts, findings and recommendations resulting from this research can be used in curriculum development, textbook writings, in making teaching aids for primary schools, in the work of scientists and methodologists, graduate students, primary school teachers.

